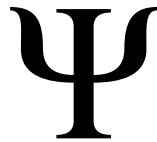

DET PSYKOLOGISKE FAKULTET

Har du hørt den om prefrontal cortex?
En drøfting av fenomenet humor som en form for meningsdanning

HOVEDOPPGAVE

profesjonsstudiet i psykologi

Helga G. Mjeldheim

Høst 2009

Har du hørt den om prefrontal cortex? 2

Veileder

Robert Arnold Wicklund

Forord

*Det siver gjennom meg en
nyskåret dag med raggete
skyer over min vandring,
og noen spør meg forferdet
om hvorfor jeg er glad.*

*Jeg sier at det er fordi
jeg skal slippe å skrive om
de sortes problemer: Men du
skriver jo ikke om de
sortes problemer? Nei, nettopp.*

Ernst Orvil

Denne oppgaven har kommet i stand ut fra et ønske om å undersøke nærmere det jeg anser som noe av det mest vesentlige mennesker kan beskjeftige seg med, nemlig humor og meningsdanning. Dermed er det ikke til å unngå at også lek og de mange mulige virkelighetene her i verden, også må tas med i betraktningen, - noe som ikke gjør det mindre interessant. Utfordringen med å prøve å gripe disse fenomenene, er at de i så stor grad unndrar seg analyse, definisjoner og konseptualisering. Det er i det levende livet disse fenomenene utspiller seg, som opplevelseskvaliteter. På samme måten som det er vanskelig å beskrive smaken av fullmodne jordbær med litt jord på, er det vanskelig å si hva humor, meningsdanning og lek dypest sett *er*, enda vi alle sammen jo vet noe om det. Slik sett kan man si at det er langt mellom opplevelsesorienterte og vitenskapelige tilnæringsmåter. Og i forsøket på å føre et fenomen, egenskap eller kvalitet fra den ene til den andre sfæren, risikerer man å tappe ut det mest vesentlige. Den søte kløen det gir å beskjeftige seg med spørsmål knyttet til humor og meningsdanning, har likevel fått meg til å gjøre et forsøk. Underveis har jeg hatt stor fornøyelse, og dessuten nytte, av å samle sammen historier,

hendelser, pussigheter og utsagn som på ulike vis berører tekstens tema. Noe av dette har nedfelt seg i teksten, i et forsøk på å holde det opplevelsesnære nivået innen rekkevidde.

En annen utfordring har også meldt seg i dette arbeidet: Selv om man kan si at humor er et allmennmenneskelig fenomen man daglig har muligheten til å forholde seg til, er det viet forbausende liten interesse i den psykologiske faglitteraturen. Man kan undres over hvorfor det er slik, - noe som kanskje kan gjøres til gjenstand for nærmere drøftninger ved en senere anledning. I denne sammenhengen har jeg trukket veksel på ulike bidrag fra utviklingspsykologi, tilknytningsteori, psykoanalytisk teori, konstruktivistisk kulturpsykologi og filosofi i diskusjon rundt de spørsmål som reises, for slik å utfylle og problematisere bidrag fra humorforskning.

Det inspirerende, engasjerende og lekfulle samarbeidet med veileder Robert A. Wicklund har hatt uvurderlig betydning for at dette prosjektet lot seg realisere. Stor takk til ham! Jeg vil også takke Frode og Sissi, som er de morsomste og klokeste menneskene jeg kjenner. Dessuten takk til alle gode lekekamerater, særlig Thea, Georg, Helge, Arne, Grethe og Kai. Det ville ikke vært så morsomt uten dere! Listen ville være ufullstendig om jeg ikke også rettet en takk til alle dem som har lært meg noe om hva humor *ikke* er. Uten dere kunne ikke denne teksten blitt til.

Bergen, 23.11.09

Helga Mjeldheim

Abstract

Humour is a universal concept referring to a phenomenon which can be experienced every day. This concept refers both to a particular form of experience, to situations, happenings and perspectives related to this experience, and to the reaction or outcome the experience gives on a conscious and unconscious level.

In this thesis humour is examined as one of many possible ways people create meaning. "Meaning" is understood as a structural and organizational element in human experience, which adds coherence, direction and value to experience, and to how we see our selves, others and the world.

In this context humans are viewed as agents who mentally manipulate with different ways of organizing reality. Humans are also seen as playful, interpreting subjects interwoven in relational and cultural patterns where meaning is both found and created in interplay with the self, others and the world.

Sammendrag

Humor er et begrep som viser til et allmennmenneskelig fenomen man daglig har mulighet til å forholde seg til. Begrepet viser både til en bestemt form for erfaring/opplevelse, til situasjoner/hendelser/forståelsesmåter som denne opplevelsen springer ut fra, og til den reaksjon eller betydning opplevelsen måtte ha på bevisst og ubevisst nivå.

Det blir i denne oppgaven undersøkt hvordan humor kan ses som en av mange mulige former for meningsdanning. ”Mening” sees da som et strukturerende og organiserende element i menneskers erfaring som gir sammenheng, retning og valør til våre erfaringer og våre måter å se oss selv, andre og verden. Når ”mening” på denne måten knyttes til humor, sees mennesker som aktivt handlende som mentalt manipulerer med ulike former for virkelighetsorganisering. Det lekende og fortolkende subjekt som bedriver slik aktivitet, sees som innvevd i relasjonelle og kulturelle mønster der mening både skapes og finnes i samhandling med selv, andre og verden.

Innholdsfortegnelse

Forord	3
Abstract	5
Sammendrag	6
Innholdsfortegnelse	7
Har du hørt den om prefrontal cortex? – en innledning	9
<i>Men hva er humor, egentlig?</i>	10
<i>”Meningsdanning” finnes ikke i ordboken?</i>	13
Humor og humor, fru Blom.	
Om hvilken kunnskap om verden, andre og oss selv humor kan være bærer av.....	14
<i>Over Ævne I</i>	14
<i>Over Ævne II</i>	15
<i>Når tiden er inne, hva er den da ute?</i>	16
<i>Dette er ikke en pipe</i>	17
<i>Når vi har det så bra, hvorfor har vi det da ikke bedre?</i>	18
<i>Har du hørt om svensken som dro på isfiske og kom hjem med 50 kg is?</i>	19
<i>Er det en pistol du har i lommen, eller er du bare glad for å se meg?</i>	21
<i>Beliter du deg?</i>	22
<i>Fight, flight, freeze - eller humor?</i>	23
<i>Åpen post</i>	25
”Måtte horene pisse på din mors porselen”	
Om hvordan kulturelt gitte tale/forteller og fortolkningsmåter har betydning for humor	26
<i>Tid kommer hele tiden</i>	26
<i>Pussig å tenke på i grunnen, at sjøstjerner ikke har rumpe</i>	28
<i>My future is so bright, I have to wear shades</i>	29
<i>Sett Dem Manders, dette tar tid</i>	31

<i>Det var en gang en sjømann og en nonne.....</i>	32
<i>De unseelige skal være forsiktig med å leke gjemsel.....</i>	34
<i>Same shit, new wrapping.....</i>	35
<i>Åpen post II.....</i>	36

”Hvorfor skal man absolutt gå i dybden, så morsomt som det er på overflaten?”

Om humor som subjektiv erfaring og opplevelsesmåte.....	37
<i>Hvem er det en morer når en morer seg selv?.....</i>	37
<i>Kom hit barnet mitt, så skal jeg lære deg litt humor.....</i>	39
<i>En badehistorie.....</i>	43
<i>Hvorfor kan ikke du le når Geilo?.....</i>	44
<i>Tatt i betraktning hvor farlig alt egentlig er, er det ingenting som er virkelig skremmende.....</i>	45
<i>Åpen post III.....</i>	47

”Det er en fryd å være skjult, - men en katastrofe å ikke bli funnet”

Om humor og intersubjektivitet.....	48
<i>All dressed up, but no place to go.....</i>	50
<i>You really look smart, wearing sunglasses after dark.....</i>	50
<i>Det er bedre å ha elg i skogen enn å ha hjort i buksa.....</i>	52
<i>Enda en pasienthistorie.....</i>	54
<i>Noen ganger er det all right, - noen ganger er det helt all right!.....</i>	55
<i>Jeg leker, altså er jeg.....</i>	56
<i>Åpen post IV.....</i>	57

Lukket avdeling, - en sammenfatning.....	58
---	-----------

Sluttord.....	61
----------------------	-----------

Referanser.....	62
------------------------	-----------

Har du hørt den om prefrontal cortex?

En innledning

Er det morsomt når den demente tanten legger underbuksen sin i postkassen? Når det står skilt i innvandrerbutikken med ”drita goe tomater”, eller når presten sier feil navn på bruden under vielsen, - lar du deg da underholde, more eller muntre? Eller hva med denne: Det var en gang to dyslektiske tomater som gikk langs en vei. Så ble den ene overkjørt. Da ropte den andre: kom igjen Kenneth!” Og du har vel hørt om svensken som gikk i gardinbutikken etter å ha installert Windows? Eller hva konen til Bill Gates tror er grunnen til at firma heter MicroSoft...? Hvis du på en eller annen måte lot deg more, muntre, glede, fryde, mens du leste dette, kan det tenkes du nettopp har hatt en humoropplevelse.

Humor kan være et nyttig redskap for regulering og kontroll av sosialt liv. Humor kan gripe inn i, og være en del av ens indre dialoger. Man kan ”muntre seg selv” ved å tenke på tidligere eller forestilte hendelser, eller ved måter man betrakter seg selv, andre og den ytre verden på. Dermed kan man også si at humor knytter an til selvforståelse, til ens ”livsfilosofi” og til erfaringshistorie, og til hvilke perspektiver på virkeligheten disse er bærere av. Humor kan oppstå som reaksjon på noe uforståelig, påtrengende, eller absurd. Humoropplevelse kan baseres på overraskelse, nyhet, normbrudd, perspektivvridning, paradokser, sansestimulering, eller andre forhold som appellerer til bevegelse mellom ulike virkelighetsplan. Man kan oppleve gjensidighet og fellesskap med andre mennesker ved hjelp av humor, oppnå aksept og glede over mangfold og flertydighet, åpne opp for en annen tid/rom opplevelse enn en mer lineær, instrumentell måte å være i verden på kan gjøre.

Dermed er det også sagt at humoropplevelse kan forstås som en opplevelse man kan ha ”med seg selv”, eller det kan oppstå i møter mellom mennesker og slik være en delt opplevelse. Bruk av humor kan være instrumentell, i betydning intendert for å oppnå en

bestemt effekt. I så fall kan det være nyttig å differensiere mellom den som initierer humoropplevelse, og den som er mottaker eller vitne (humorist – publikum).

I mange tilfeller er det imidlertid slik at humoropplevelse ikke er å forstå som konsekvens av en planmessig påvirkning, men oppstår spontant. Skille mellom humorist og publikum blir da mindre tydelig, og vil i mange tilfeller også kunne utgjøres av en og samme person. Og fryden, fornøyelsen, tilfredsstillelsen, behaget, gleden, som hører til opplevelsen, kan opptre i alle varianter av ustyrlighet, - enten det anses som passende eller ikke i den settingen man befinner seg.

Humor og meningsdanning er tema for denne oppgaven. Det sentrale spørsmålet er hvordan en kan forstå humor som en, blant mange mulige måter å danne mening på. Hvilken kunnskap om verden, andre, og oss selv kan slik mening i så fall være bærer av? Hvordan kan kulturelt gitte tanke/tale og fortolkningsmåter står i forhold til humor og meningsdanning? Hvordan kan meningsdanning med basis i humor forstås som subjektiv og intersubjektiv erfaring og opplevelsesmåte, hvilke forutsetninger må i så fall være tilstede for at det skal skje, og hvilken betydning kan denne formen for meningsdanning tenkes å ha i ens personlige og sosiale liv? Dette er spørsmål som vil bli forsøkt besvart i denne oppgaven.

Men hva er humor, egentlig?

”Humor” viser til et fenomen som sannsynligvis er kjent i alle kulturer og har vært det til alle tider. I denne sammenhengen er ”humor” å forstå som et overordnet begrep som favner alle sider ved fenomenet. Vejleskov (2000) forsøker å innplassere humor i en atferdspsykologisk S - O – R modell. Modellen er ikke nødvendigvis godt egnet til å begripeliggjøre hva humor er. Derimot kan den tjene som verktøy for å sortere ulike aspekt ved humor: S står for stimulus, - eller i denne sammenheng: humormateriale. Humoropplevelse oppstår ikke i et vakuum, men springer ut av ”noe”, - for enkelhets skyld

kalt humormateriale. Og nær sagt hva som helst kan være humormateriale; hendelser som skjer, har skjedd eller kan komme til å skje, egenskaper, kvaliteter eller fenomener knyttet til egen person, den/de man er sammen med, eller en tredje part, og humor kan være knyttet til forhold i den ytre verden så vel som i ens indre, opplevelsesverden. Dermed må man også kunne si at humor ikke med nødvendighet er knyttet til egenskaper/kvaliteter ved en hendelse eller utsagn, som lar seg formelt beskrive. Det avgjørende synes heller å være, som Vejleskov (2000) understreker, at noen *opplever* det humoristisk. Opplevelsen forstås i denne sammenheng som å springe ut av et møte mellom etablerte måter å forstå seg selv, andre og verden, med de bevisste og ubevisste forestillinger/forventninger som knytter seg til det, og *alternative* opplevelse og erfaringsmåter. Humormaterialet må altså romme alternative perspektiv til etablerte forestillinger/forventninger.

R i modellen står for humorrespons eller reaksjon, - dvs. en atferd, handling eller ytring. Det kan for eksempel handle om mimikk, gestikk, karakteristika ved taleflyt og pust, eller om latter. Forholdet mellom humor og latter er imidlertid ikke entydig. Smil og latter er verken en nødvendig eller tilstrekkelig betingelse for humor (LaFollette & Shanks, 1993). Det kan like gjerne være gledesuttrykk uten forutgående humoropplevelse, eller være konvensjonelle sosiale signaler for vennlighet, imøtekommenhet eller fellesskapsfølelse, være en følgesvenn til nervøsitet og engstelse, og enda til være ikke-intenderte eller ufrivillige uttrykksformer som er del av patologiske tilstander. Smil og latter kan også være respons på rent kroppslige fornemmelser, som for eksempel ved kiling. Selv om smil og latter ofte er korrelert med humoropplevelse, vil det også være tilfeller der humor, forstått som subjektiv persepsjon av reaksjon på stimuluskonfigurasjoner, ikke gir seg utslag i ytre observerbare uttrykk som smil eller latter, men likefullt best kan forstås som humorrespons (Wyer & Collins II, 1992). Når den form for meningsdanning som kan springe ut av møter mellom humormateriale og

mening skapende og opplevende subjekt kan verbaliseres, er det også å forstå som humorrespons.

O i modellen står for organismen, og viser i denne sammenhengen til den opplevelse / erfaring / erkjennelse som humor knytter an til, der ny eller endret virkelighetsopplevelse skjer. Når begrepet "humoropplevelse" brukes, er det dette aspektet ved humor det refereres til. Opplevelsen oppstår i et umiddelbart, subjektivt nå, og på samme måte som når symboler snakker til oss, vil øyeblikket av humoropplevelse være kjennetegnet av flyktighet, foranderlighet, bestå av sublim kvaliteter og ha en viss uforutsigbarhet ved seg.

Positive affekter som fryd, glede, lyst, interesse, tilfredshet eller behag, vil inngå som del av øyeblikkets opplevelse, og de er kroppslig situert. Dette kan ses i lys av en fenomenologisk forståelse av kroppen, slik det fremkommer hos Merleau-Ponty (1945/1994). Han sier: "min krop fremtræder for mig som holdning til en bestemt foreliggende eller mulig opgave" (s. 43). Dette kan forstås som "organismisk refleksivitet". I dette ligger at kroppslige opplevelser i en gitt situasjon umiddelbart gir mening, og trenger ikke (nødvendigvis) gå veien om refleksive, kognitive funksjoner.

Stern (2004/2007) har introdusert begrepet "nå-øyeblikk", og humoropplevelse vil slik det brukes i denne sammenhengen, kunne forstås i lys av dette. Med "nå-øyeblikk" mener Stern "en subjektiv psykologisk prosessenhet som man er oppmerksom på" (s.51). Dette innebærer bl.a. at ulike aspekt i vår opplevelsesverden knyttet til fortid, fremtid og samtid er smeltet sammen i en enhetlig, global opplevelse som oppstår i et subjektivt nå. Stern tillegger nå-øyeblikk en psykologisk funksjon, fordi det knyttes til problemløsning og tilpassning som et slags sluttprodukt. Dette gir nå-øyeblikk retning, men har likevel en uforutsigbarhet ved seg mens det utfolder seg, fordi sluttproduktet ikke er gitt på forhånd.

”Meningsdanning” finnes ikke i ordboken?

Hvis en voksen mann krabber rundt på legekantoret og later som han er en hund, er det da morsomt? Sett med psykiaterens briller er det vel heller grunn til bekymring. Hvis det samme utspiller seg i lek hjemme med mannens fire år gamle datter, vil sannsynligvis både mannen og datteren more seg, og psykiateren kan se på det hele med smilende, bekreftende øyne. Hva er det som gjør forskjellen? Og siden vi er inne på legestanden; hva er forskjellen på Gud og en lege? Jo, Gud vet at han ikke er lege! Er dette mobbing, er det humor, er det kanskje begge deler, avhengig av hvem vitsen fortelles av og hvem som hører den?

Noen kan synes det er morsomt at en distingvert herre i kamelhårfrakk sklir på høstvått løv så tupeen flagrer. En alternativ reaksjon er bestyrtelse, - tenk om han slo seg! Hva er det som befordre hvilken reaksjon? Er det morsomt når venninnen, som ikke er så stødig i engelsk, sier ”he is a very impotent man” når hun åpenbart mener å si at mannen er svært ”important”? Er det i så fall morsomt på samme måte som hvis en av våre nye landsmenn vil si at han kommer straks, og uttrykker det med å si at han ”kommer plutselig tilbake”? En gammel samisk sjaman sier til sin etnisk-norske venn ”Du skal ikke være travel. Tid kommer hele tiden”. Er det ufattelig klokt sagt, eller er det først og fremst en lingvistisk pussighet som påkaller munterhet?

Alle de spørsmålene som til nå er reist, kan sies å handle om hvilken mening hendelser, utsagn, situasjoner *tillegges*. Det er altså ikke snakk om mening i essensialistisk forstand, i betydning objektiv sannhet innstiftet av for eksempel Gud eller Naturen. Med ”mening” siktes det her de bevisste og ubevisste forventninger og forestillinger man har om verden, seg selv og andre, som gir retning, sammenheng og valør til ens måte å være i verden på. ”Mening” må i denne sammenhengen forstås som en integrert kognitiv, emosjonell og kroppsliggjort ”viten” som dannes, endres og utvikles i interaksjon med andre og verden.

Humor og humor, fru Blom.

Om hvilken kunnskap om verden, andre, og oss selv humor kan være bærer av

Delt humoropplevelse kan knytte mennesker sammen i intime øyeblikk av fellesskap følelse, og en kan ha en tilsvarende opplevelse ”med seg selv”. Humor synes i mange tilfeller å være tett innvevd i alvor, være relatert til ens subjektive selvforståelse og virkelighetsfortolkning, og kan stå i forhold til sosial posisjonering. Humor kan gi retning og valør til ens erfaringer og opplevelser, og fenomenologisk sett derfor inngår som en del av ens måte å være i verden på. Hvis humor kan forstås som en form for meningsdanning, kan man spørre; hvilken kunnskap om oss selv, andre og verden er det denne formen for meningsdanning kan handle om?

Over Ævne I

Schopenhauer (2006) som vanligvis ikke regnes som den lystigste karen i filosofi historien, hevdet at humor og humoropplevelse knytter an til en form for selverkjennelse som er forbeholdt mennesker, - og som gjør oss menneskelige. Han sier at vi i glimt skjønner at fornuften, logikken og rasjonaliteten, - ja, våre åndsevner overhodet, er utilstrekkelig for å beherske den langt mer mangfoldige virkeligheten, og at humoropplevelse derfor handler om at vi ler av vår egen ufullkommenhet.

Dette knytter an til eksistensialistisk tenkning; hvordan vi individuelt og kollektivt skaper mening i våre liv, stilles i kontrast til eksistensens grunnleggende meningsløshet. Dessverre er det ikke så mye humor å spore blant mange av de som bekjenner seg til eksistensialistisk filosofi. ”Helvete, er de andre” sier Sartre (1964), og da er det kanskje ikke så morsomt med sjelens ubotelige ensomhet heller... Absurdisme er imidlertid et felles tema for eksistensialisme og humor. Når mening ikke finnes i egentlig forstand, eller i form av allerede ferdig formede script, eller når den mening man på forhånd er fortrolig med viser seg

utilstrekkelig i møte med virkeligheten, kan man kjenne seg konfrontert med absurditeten i tilværelsen. I dette ligger det mye godt humormateriale, slik Ionesco viser i skuespillet ”Den skallete sangerinne” eller Beckett i ”Mens vi venter på Godot”.

”En god latter forlenger livet” heter det, og i den grad latter har noe med humor å gjøre, kan det tenkes at humor har overlevelsesverdi. Det kan det synes som 92 år gamle Wenche Foss mener når hun sier ”jeg må holde på humoren, ellers overlever jeg ikke” (Ramnefjell, Kristensen, & Grønneberg, 2009). Uttalelsen kom som en kommentar til at hennes gode venn Arne Næss sr. døde i en alder av 96 år. Trist selvfølgelig, å miste en god venn, men som utenforstående kan man jo undres over hva som skjedde med avdøde, - mistet han humoren?

Schopenhauer (2006) peker på hvordan vi bruker språket i vårt forsøk på å ”fange” virkeligheten. Begreper dannes som abstraksjoner og generaliseringer av observerte egenskaper, kvaliteter, karakteristika. Vi snakker i vei om ”hus”, ”båt”, ”kvinner” og så videre. Det muliggjør en noenlunde grei meningsutveksling i de fleste tilfeller. Men i følge Schopenhauer vil begrepene være utilstrekkelige i møte med det de refererer til i virkeligheten, fordi virkeligheten alltid vil være mer mangfoldig enn det begrepene klarer å romme. Dermed kan kvaliteten av våre begreper testes i møter med verden og andre, og noen ganger blir misforholdet tydelig, og morsomt.

Over Ævne II

Freud (1927/1994) vektlegger det rebelske, opphøyete og befriende ved humor. Det storartede ved humor ser han som ”narsismens triumf, i jeg’ets påstått seierrike usårlighet. Jeg’et nekter å la seg krenke av virkelighetens påvirkning, å la seg tvinge til å lide. Det insisterer på at omverdenens traumer ikke kan nå det, ja, det viser at de bare gir det lystfølelse” (s. 210). Humor er altså for Freud en måte å trasse virkeligheten, heller enn å resignere overfor den, - humor er en motsats til å synes synd på seg selv. Dermed blir humor

både en måte å unnslippe lidelse på, og en måte å få lystutbytte på. Freud reserverer begrepet humor til opplevelser som rommer begge komponenter, og dermed også ivaretar grunnlaget for psykisk sunnhet. Vitsen, i motsetning til humor, har bare noe befriende ved seg, sier Freud. Han hevder også at mens vitsen er det ubevisstes bidrag til komikken, med alle sine uløste aggressive og seksuelle konflikter, er humor overjegets bidrag. I forhold til humor forstås altså overjeget som en trøstende, illusjons skapende instans i psyken, som overstyrer det realitetsorienterte jeg'et. Dermed ikke sagt at man i Freud (1927/1994) sin måte å se humor på, ikke tar innover seg realitetene. Det er heller slik at humor gjør det mulig å forholde seg til den såkalte virkeligheten, uten å overmannes av den. Og hvilken kunnskap om oss selv, andre og verden gir det? Freud sier at den vesentlige oppgaven til humor er å si: ”se her, dette er den verden som ser så farlig ut. Den er en lek, så bare fleip med den” (s. 213).

Når tiden er inne, hva er den da ute?

I de forståelser av humor som samlet kan kalles inkongruensteori, er det en kjerneantagelse at humor handler om at vi opplever eller tenker på noe som bryter med våre vante forestillinger og forventninger (Morreall, 2009). Det kan i seg selv være gledelig, frydefullt, morsomt, - slik kanskje barn har lettest for å gi uttrykk for. 5-åringen kan for eksempel gi seg helt over i fryd over å si ”tosk” under hele torskemiddagen, - et utsagn som under andre betingelser raskt blir korrigert, som det skjellsordet det vanligvis er. Man kan også si at vi som rasjonelle vesen prøver å integrere motsetninger, prøver å omstrukturere forståelse/opplevelse, og at det er dette humoropplevelse handler om. I denne prosessen kan det så skje en plutselig transformasjon av mening som springer ut av møtet mellom uoverensstemmende stimuli, og humoropplevelse kan følgelig også knyttes til det.

Både Schopenhauer og Freud sine synsmåter kan innplasseres i dette, idet humor hos dem knyttes til mangel på harmoni, konsistens eller sammenlignbarhet, - og det som i

utgangspunktet var uforenlig, blir i humoropplevelse forent, og tilværelsen konsolideres på et vis.

Av dette kan man utlede at humor handler om konflikt. Det vesentlige i Schopenhauer sin analyse av humor, er konflikten knyttet til misforholdet mellom virkelighetens mangfoldighet og menneskers begrensethet, eller sagt på en annen måte: diskrepans mellom konsepter og persepsjoner. Humor forstås som resultat av vår glimtvis erkjente tilkortkommenhet, men også som en frydefull opplevelse av persepsjonenes seier over konseptene (Morreall, 2009). Hvis bruden som ble nevnt innledningsvis, klarer å se humoristisk på at presten kaller henne ved feil navn, kan det forstås i lys av dette. Alternativt kan man med Freud si at bruden gjennom en eventuell humoropplevelse, beskytter seg mot det smertefulle i vissheten om at hennes utvalgte kunne velge en annen. Humorens objekt er hos Freud Selvet, og konflikten i humormaterialet kan følgelig knyttes til alt som truer Selvet. Frykten for invadering, overveldelse, utslettelse, psykisk/fysisk død, fører til økt narsissisme, i følge Freud. Humoropplevelse kan dermed forstås som et øyeblikks overdøvelse av elendigheten, idet det skjer en endring fra affektbinding i realitetene til affektbinding i selvkjærligheten (Bergmann, 1999).

Dette er ikke en pipe

Hvis inkongruens er kjernen i all humor, kan humoropplevelse også handle om en viss nytelse av inkongruens. Dette knytter an til en form for estetisk opplevelse der inkongruens nytes for sin egen del (Martin, 1987). Med det menes at humoropplevelse ikke står i selvhøvdelsens tjeneste, ikke er et sosialt opportunistisk virkemiddel, og heller ikke er en ren kognitiv utfordring man har interesse av. Derimot er det snakk om å verdsette den fryd, forundring, tilfredshet som opplevelsen gir i seg selv, uten å skjelle til hva man eventuelt oppnår med den i form av tilpassning eller problemløsning.

Når det i sangen "Svantes lykkelige dag" heter: "fuglene flyver i flokk, når de er mange nok", kan man si at i dette billedskapende utsagnet ligger det en lingvistisk lek som påkaller en lun form for humor. Et annet sted i sangen heter det: "himmelen er temmelig blå, og det kan jeg godt forstå". Her kobles to ulike virkelighetsnivå sammen i en uvanlig meningskonstellasjon, og kan på en god dag fremkalle en viss fryd. På en mindre god dag kan den slags ordvridning heller fremstå som tøv og vekke irritasjon. Og man må vel også kunne anta at for noen mennesker vil ikke denne typen utsagn ha særlig betydning verken i positiv eller negativ retning uansett dagsform, hvilket vil si at evne til denne type estetisk opplevelse er ulikt fordelt mellom mennesker. Av den grunn kan man også tenke seg at ikke alle vil ha den samme frydefulle fornøyelse av surrealistisk billedkunst, som for eksempel Rene Magritte og Salvador Dali sine arbeider.

Morreall (2009) hevder at estetisk nytelse av inkongruens kan forstås som en form for lek, fordi opplevelsen har verdi i seg selv, knytter an til imaginasjon og overraskelse, fristiller oss fra lingvistiske regler, krav til sannhet og ærlighet, etiketteregler og folkeskikk, - slik også lek kan gjøre. Det upassende, det ubegripelige og absurde, og det fortvilende gis dermed rom innenfor de moralske, rasjonelle, formallogiske og politisk korrekte rammer vi ellers forholder oss til store deler av tiden. Det var kanskje det apotekeren kjente på i møte med en kunde som ba om to pakker kondomer og en astmaspray? At hun ikke kunne gi uttrykk for sin ustyrlige morskap uten samtidig å blamere kunden og sette seg selv i en vanskelig situasjon, er en annen sak. Dette, samt forholdet mellom humor og lek, vil bli mer utførlig kommentert i del 5, der humor drøftes i forhold til intersubjektivitet.

"Når vi har det så bra, hvorfor har vi det da ikke bedre?"

Denne setningen ble av Kristelig Folkeparti brukt som slagord i valgkampen 09. Den rommer en form for inkongruens, men det er vel tvilsomt om den inviterer til estetisk nytelse.

Ikke all form for humor synes å gjøre det. Inkongruens kan i dette tilfellet betraktes som en form for kognitiv dissonans (Festinger, 1957), men som Teigen (2004) påpeker, kan kognitiv dissonans løses ved at man simpelthen lar være å tenke på det som fortøner seg uoverensstemmende. Alternativt kan man si at hvis man fester seg ved et motsetningsforhold og "løser" motsetningen, har man gjort et stykke kognitivt puslespill arbeid, ikke hatt en humoropplevelse (Martin, 2007). Vitsen der det avgjørende poenget knyttes til ords dobbeltbetydning, er vanligvis bare morsomme første gang de blir fortalt. Overraskelsen er ikke lenger der når vitsen fortelles på nytt, og "løsningen" allerede er funnet.

Humoropplevelser synes altså å handle om mer enn ren kognitiv syntetisering av motsetninger. Det blir tydelig i møte med alle de inkongruente hendelser hverdagslivet byr på. For eksempel er det ikke nødvendigvis morsomt å se en dame i regntøy på en solrik sommerdag, og såkalte gullkorn fra barn trenger ikke være morsomme for andre enn foreldrene. Inkongruens er altså ikke nok per se, - det må også være en subjektiv, emosjonelt ladet *opplevelse* av inkongruens tilstede. Humormateriale synes altså å måtte angå oss på bestemte måter for at humoropplevelse skal oppstå. Slik det har blitt argumentert hittil, handler dette om at en må fornemme en konflikt i humormaterialet, som på bevisst og ubevisst plan knytter an til hvordan vi forstår oss selv, verden og andre.

Har du hørt om svensken som dro på isfiske og kom hjem med 50 kg is?

Hvis vi ler av denne vitsen, er det ikke nødvendigvis av tilfredshet fordi vi enda en gang har fått bekreftet hvor dumme svenskene er, eller fordi vi faktisk tror på det vitsen forteller og derfor ler av forbløffelse. Det er vel snarere slik at vi ler fordi vi *ikke* tror på de angivelige fakta i vitsen, og derfor kan konsentrere oss om uoverensstemmelse mellom forventning og vitsens sluttpoeng? På en annen side er det kanskje ikke tilfeldig at det nettopp er en *svenske* som opptrer i vitsen over. I Norge har jo svenskene lett for å rammes på denne måten. Vi har

også vitser om for eksempel gjerrige irer, dumme blondiner, vitser på statsledere sin bekostning, og lytehumor. Avsløring av ”de andre” sin dumskap, dårskap, umoral eller udugelighet synes å utgjøre omdreiningspunktet i slik humor, enten dette er rettet mot mennesker/grupperinger som betraktes som over eller under oss i sosial rang. Som det vil bli kommentert i del 3, er dette en vesentlig faktor også i sceniske uttrykk som farse og komedie.

Når humoropplevelse forstås som et derivat av nedgjøring av noe/noen, kan det ses i lys av overlegenhetsteori for humor (Superiority theory). Tradisjonelt har slik humor blitt forstått som en annen slags humor enn den som kan knyttes til inkongruens. Det vil si, overlegenhetsteori var frem til det 19. århundre den mer eller mindre enerådende teorien om humor, med røtter tilbake til Platon (Morreall, 1987), hvilket sier noe om hvilken status, interesse og anseelse humor har hatt i filosofihistorien.

Ut fra overlegenhetsteori, vil humoropplevelse være en form for skadefryd. Den mening dette kan gi, kan knyttes til gleden det gir å få konstatert at man har rett, er bedre enn, at noe opphøyet viser seg å ikke ha dekning for å være det likevel. Prinsippet om at ”egen suksess er bra, men andres fiasko er heller ikke å forrakte”, synes ofte å komme til uttrykk, på samme måte kan ”du skal bare ikke tro at du er noe” være et underliggende motiv.

Hvis sjefen setter slipset fast i printerens, og står der rødsprengt og forkavet, kan det tenkes det er morsomt for de ansatte. Det kunne vært morsomt uansett hvem det skjedde med såfremt ikke liv og helse stod i fare, men hvis det her er snakk om en sjef som oppfattes som selvgod og belærende, er det kanskje morsomt på en særegen måte. Freud (1927/1994) ville sannsynligvis sagt at dette er en form for humor som mangler verdighet, fordi den enten bare tjener lystutbytte, eller bruker lystutbyttet for å fremme aggresjon. Slik humoropplevelse gjøres altså til et moralsk anliggende hos Freud, og det er han ikke alene om. I følge Cundall (2007) har bruk av humor, forstått som et spørsmål om overlegenhet / nedgjøring, tradisjonelt blitt sett som en indikator på manglende visdom, en slags last, eller tilbøyelighet til umoral.

Verdig eller uverdig, - det kan tenkes at humoropplevelser som tilsynelatende er på noe / noen sin bekostning, like gjerne kan forstås på basis av inkongruens: Bevisst og ubevisst sammenligner vi oss med andre for å finne ut hvem vi selv er. Underveis blir det innimellom tydelig hvem vi ikke er, ikke ønsker å være, eller frykter å bli som. Ved å tydeliggjøre motsetningsforholdet som ligger i dette, maksimere konflikten så å si, har vi muligheten til å distansere oss og ufarliggjøre konflikten. Altså er ikke fornøyelsen nødvendigvis på andres bekostning, - det kan like gjerne være at vi ler av oss selv når vi på denne måten blir klar over oss selv, og gir oss selv mulighet til å danne mening(er) om oss selv. Det synes imidlertid å være individuelle forskjeller i hvor stort behov man har for å undersøke eller bekrefte sine antagelser om seg selv og andre på denne måten, og man må anta at behovet eller motivasjonen for det også vil være situasjonsbestemt. Bestefaren som bruker en hver anledning til å fortelle pedofili-vitser har sannsynligvis et annet motiv for det, enn han som nettopp har fått sparken og morer seg over å se sjefen med slipset i printeren. Likevel kan man si at humoren følger det samme prinsippet om inkongruens mellom ulike perspektiv på selv, andre og verden.

Er det en pistol du har i lommen, eller er du bare glad for å se meg?

En Oslo-musiker på turne i Finnmark ble en kveld etter konserten sittende i baren på hotellet der han skulle overnatte. Han drakk tett. Etter hvert fikk han blick-kontakt med en av de lokale jentene, som også var i baren. Etter en stund går han bort til jenten, og uten noen videre innledning spør han om hun vil bli med ham på rommet. "Nei, det vil jeg ikke", sier jenten, "men nå har du overtalt meg".

Denne historien bygger opp under en allerede godt etablert "sannhet" om finnmarkinger sitt noe løsslupne forhold til sex. Det kan godt være at bestemor fra Kvinesdal kan more seg godt over historien. Hvis det best kan forstås som uttrykk for glede over å ha fått bekrefter

noe hun alltid har ”visst” om finnmarkinger, kan man si at det ikke skjer noen form for ny meningsdanning, og morskapen er følgelig ikke en humoropplevelse slik det blir forstått i denne sammenhengen. Hvis hun derimot fryder seg over de inkongruente hendelsene i historien, er saken klar. Det vil også kvalifisere til humoropplevelse dersom den baseres på at hun holder oppe de perspektiv som kommer til syne i historien med alternative perspektiv på seg selv. Det kan også tenkes at hun *ikke* morer seg, fordi historien anses som for plump, for lite raffinert, eller fordi den tematisk sett berører ”noe man ikke snakker om”. Humoristen har i så fall truffet et ”stopp-punkt” hos sitt publikum. Hvordan kan man forstå det?

Moralske og etiske overbevisninger er ikke bare knyttet til våre utsagn og handlinger, men må forstås som innvevd i den meningsveven vi forstår oss selv, andre og verden ut fra. Hva som kan gjøres til gjenstand for humor, og hvilken måte det kan gjøres på, vil slik stå i forhold til de holdninger og verdier vi er bærere av. Dermed kan man slutte at hvis det blir for stor diskrepans mellom etablerte meninger og den meningsdanning humormaterialet inviterer til, vil ikke humoropplevelse være mulig.

Beliter du deg?

Søbstad (1995) hevder at mennesker som behersker humor har lettere for å bli akseptert og likt, enn de som i mindre grad evner dette. Dette peker på hvordan humor kan ha en fellesskap byggende og bekreftende funksjon. Den meningsdanning som humor gir opphav til, må da antas å være orientert om hvordan man forstår seg selv og andre i den sammenhengen man inngår i.

Bruk av humor kan altså være en sosial markør og maktfaktor, - noe som impliserer at bruk av humor relativt tydelig også kan ekskludere og markere avstand til andre ikke innvidde. Når Niels Christian Geelmuyden i et portrettintervju omtaler Hans Wilhelm Steinfeldt som ”øm som fallende granitt” (Opedal, 2009), kan man spørre hvem dette eventuelt er morsomt for? Det samme spørsmålet kan reises i forhold til såkalte tilnavn.

Eksempler kan være lensmannsbetjenten som hele sitt yrkesliv gikk under tilnavnet ”Gløggen” etter et par uheldig håndterte saker tidlig i karrieren, eller den noe omfangsrige gutten som ble omtalt ”Gjengen”. Og så var det han som ble hetende ”Gassverket”, av grunner man bare kan gjette på. Slike tilnavn knyttes vanligvis til karakteristika ved en persons utseende, atferd, personlighet, eller til en oppsiktsvekkende episode vedkommende har vært involvert i. For eksempel hadde han som ble hetende ”Maleren” vært litt uheldig den gangen han arbeidet på malingsfabrikk, og 800 liter oljemaling rant ut på gulvet.

Tilnavn har vanligvis et element av humor i seg, men for at humoropplevelse skal skje må referansen på forhånd være kjent og delt mellom brukerne. Etter hvert kan det selvfølgelig inntre en viss slitasje på den opprinnelige opplevelsen, og bruken av tilnavnet skjer mer som følge av vane og konvensjon. Den personen som står i sentrum for det hele, tar ikke nødvendigvis del i humoren, - noe som også vil gjelde for andre typer karakterisering av mennesker. I en del tilfeller kan det til og med tenkes at det er en nødvendig forutsetning for humor at ”de andre” ikke deltar. Eksempel kan være hvordan ”jentehumor” kan falle død til jorden med en mann til stede. Ut fra sosiologisk utgruppe – inngruppe tenkning, kan man si at når humor fungerer på denne måten forutsettes et ”mottrykk” utenfra. Det kan forstås som et spørsmål om inkongruens, eller diskrepans, mellom de verdier, mål og betraktningsmåter man deler innad i gruppen, og hva man antar gjelder for de utenfor.

Fight, flight, freeze - eller humor?

I den delen av humorforskningen som har et helseperspektiv, vektlegges fysiologisk – psykologiske prosesser knyttet til humoropplevelse. Det kan bl.a. handle om hvilke nevronale kretsløp som aktiveres, hvilke neurotransmittere som frisettes, hvordan det endokrine systemet og det autonome nervesystemet påvirkes ved humoropplevelser. Slik kunnskap kan i sin tur anvendes i for eksempel smertebehandling. Fokus er da på hvilket utbytte eller gevinst

humoropplevelse kan tenkes å ha over tid. Dermed tydeliggjøres hvordan man kan skille mellom konsekvenser av humoropplevelse og selve øyeblikksopplevelsen.

I den mer konsekvensorienterte delen av humorlitteraturen, er det påfallende liten interesse for å undersøke mulige negative helseeffekter av humoropplevelse. Kan det for eksempel tenkes at bruk av aggressiv, fiendtlig humor, - enten den er rettet mot andre eller en selv, kan føre til økt stressrespons med dertil hørende problematisk økte verdier av stresshormoner? I så fall kan det forstås som konsekvens av en opplevd smertefull eller truende indre konflikt i det meningsinnhold som knytter an til humoropplevelsen. Hva kan man for eksempel tenke seg rører seg i og mellom de involverte personene i denne historien:

En mann i 40-årene tar en vakker sommerdag sine to aldrende foreldre med på biltur. Underveis blir de involvert i en trafikkulykke, med fatalt utfall. Foreldrene dør, mannen blir fraktet til sykehus med omfattende hodeskader, og blir straks lagt på operasjonsbordet. Etter en ukes tid har han kommet seg såpass at han kan ta imot besøk. En god venn kommer inn til ham der han ligger i sykesengen. De famler etter en god måte å være sammen på, - finner ikke helt ordene. Så sier mannen: "Ja, ja, her ligger jeg, - hjerneskadet og foreldreløs". "Ja" sier vennen, "var det ikke så at du trengte lesebriller også?" Og de ler, forbausende lenge.

Kan det for eksempel tenkes at pasienten og/eller vennen i historien overveldes av skam eller skyldfølelse etter latteren? Moralkodekser kan tilsi at dette er en utilbørlig måte å forholde seg til så alvorlige hendelser som det her er snakk om. Man kan også tenke seg muligheten av at humoren i situasjonen først og fremst er befriende, og best kan forstås som et slags utløp for forbudte og fortrenge tanker/følelser. Oppheving av det smertefulle, angstvekkende og tragiske kan da være den psykologiske gevinsten av humoropplevelsen, slik såkalt relief-teori om humor hevder (Morreall, 1987).

Relief-teori om humor står ikke i motsetning til inkongruens-teori. Det er snarere slik at mens inkongruensteori sier noe om hvordan inkongruente kvaliteter i humormateriale kan gi

humoropplevelse, vil såkalt relief-teori utsi noe om hvordan det i humoropplevelsen og den påfølgende humorresponsen kan oppstå plutselige, frigjørende tanker og følelser.

I historien over kan man si at de to involverte bedriver en form for lek, der virkeligheten på et vis blir ”avgiftet”. Slik form for lek innfører i følge Giovacchini (1999) et observerende perspektiv, som gjør det mulig å undersøke nærmere både relasjon, situasjon og tema. Ut fra en psyko-fysiologisk betraktningsmåte, kan man si at det blir gjort mulig ut fra en nedregulering av negative affektiltstander gjennom de positive emosjoner humoropplevelsen bringer inn. Humor kan på den bakgrunn ses som en mestring strategi og en form for (modent) forsvar. Man kan også si det slik at humor er en måte å markere avstand til en selv, verden og andre, og slik lage forutsetning for å tåle affekter en ellers ikke ville klare å romme. Slik kan man også si at humor er den minst farlige måten å være felles om positiv affekt på (Fonagy, Gergely, Jurist, & Target, 2002).

Åpen post

I de teorier og forståelsesmåter som er presentert over, er det på ulike vis belyst hvordan humor er en egen erfarings- og opplevelsesmåte som springer ut av en opplevd konflikt. Konflikt forstås med basis i inkongruens. Inkongruens kan nytes for sin egen del, og slik være inkongruent med en mer rasjonell, formallogisk og konkret måte å erfare forhold og fenomener. Inkongruens kan også knyttes til forholdet mellom ulike perspektiv på selv, verden og andre, enten disse finner rom innenfor ett og samme menneske, eller inngår i samspill mellom mennesker. For at humoropplevelse skal kunne gi opphav til meningsdanning, må flere, ulikt organisere nivå av virkelighetsforståelse sameksistere. Det opplevende, fortolkende, lekende subjekt vil gjennom humoropplevelse både kunne distansere seg fra, romme eller integrere de perspektiver som åpenbarer seg i humoropplevelsen. De handler på ulike vis om at vi blir oppmerksomme på gapet mellom det ideelle og det reelle, og mellom den pågående erfaring av oss selv og verden, og alternative erfaringsmåter.

”Måtte horene pisse på din mors porselen” (Tyrkisk kraftuttrykk)

Om hvordan kulturelt gitte tale/forteller og fortolkningsmåter har betydning for humor

Med ”kultur” kan man forstå et bestemt system av historisk genererte, samlende og veiledende meningssammenhenger en gruppe mennesker deler (Toverud et al., 2002).

”Kultur” er ikke å forstå som en statisk, ferdig formet enhet, men heller en kontinuerlig prosess der meningssystemer dannes, endres og bekrefte i samhandling mellom mennesker.

”Kultur” kan altså forstås som en variabel, som kan forklare hva humor kan handle om, - hva som kan være elementer i konflikten i humormaterialet. Kultur kan dessuten forklare hvorvidt det er lov å adressere konflikten, om det er lov å løse konflikten med humor, og i hvilken form dette eventuelt kan gjøres. Dessuten vil det være kulturelle føringer på *hvem* som kan bruke humor, og *når* det eventuelt kan gjøres.

Tid kommer hele tiden

I samhandling mellom mennesker defineres og redefineres situasjon og relasjon. Hvilke situasjonelle, kontekstuelle og relasjonelle før-forståelser som er aktive, vil dermed være av betydning. Med det menes at vi aldri møter verden forutsetningsløst, - vår erfaringshistorie, vår kunnskap om verden og oss selv i verden, gir et utgangspunkt for ny opplevelse og ny erfaring. Binder (2002) sier det slik: ”Vår involvering i virkeligheten og det ”blikk” vi derfor ser denne med, bidrar sammen til å gi et ”før – begrep” om virkeligheten som vi tolker den ut fra” (s.59).

Våre før-forståelser kan ses som personlig utformet med avsett i vår individuelle erfaringshistorie, men slik det er argumentert over, vil de også inngå i de gjensidig konstituerende meningssystemer som gjelder mellom individ og samfunn. I forhold til humor, kan det blant annet handle om at humor må forstås kontrært til alvor, seriøsitet, høytid og respekt. Kan for eksempel billedkunst bli tatt seriøst hvis den appellerer til publikums

humoristiske sans? Kan en ansvarlig politiker bli tatt alvorlig hvis han/hun legger humor inn i sine betraktninger? Er det lov å le i terapirommet eller i sin bestemors begravelse? Under hvilke betingelser er det morsomt at 170 000 doser svineinfluensa vaksine knuses under transporten?

Hvis alvor, seriøsitet, høytid og respekt bare i begrenset grad er kompatibelt med humor, sier det noe om hvilken status humor har i kulturen. Kan man si at humor er et slags krydder på maten, en form for luksus man kan unne seg når de store og viktige spørsmålene i livet enten er avklart eller ryddet til siden? Morreall (2009) hevder det går en linje i Vestens filosofihistorie fra Aristoteles til våre dager i synet på at mindre skavanker, ulykker og uhell gjerne må gjøres til gjenstand for humor. Men når det kommer til de virkelig store konfliktene og absurditetene i våre liv, argumenterer de fleste filosofer for at en alvorstynget respons er den mest passende. Schopenhauer synes i denne sammenheng å være et hederlig unntak. Han lover oss riktignok ingenting, men det er jo en slags trøst når han hevder at det er ingenting vi kan gjøre stilt opp mot naturens uforutsigbare vilje, annet enn å søke ly i humoren. I Zen-filosofisk tenkning derimot, er det hjelp å få. Morreall(2009) skriver:

” It is in helping to break our attachment to doctrines, to conceptual understanding, and to the delusory self, that humour is valuable in Zen, for it involves the clash of perception and conception, the reversal of perspectives, and the frustration of reason” (s.135).

Dette kan ses som rasjonale for en type oppmerksomhet eller nærvær som virker befordrende for kritisk tenkning, fordi man settes fri kognitivt, og ikke overveldes emosjonelt i verken positiv eller negativ retning. Det kan være at noen subkulturelle miljøer i vår del av verden har tatt denne typen tenkning opp i seg. Hovedtendensen synes likevel å være at humor må forbeholdes små og store hverdagskatastrofer, eller være relatert til ”de andre”.

Pussig å tenke på i grunnen, at sjøstjerner ikke har rumpe.

På skoleplassen står en nyansatt, etnisk norsk lærer blant barna som er ute i friminuttet. En like etnisk-norsk mor kommer for å hente sønnen sin, men blir stående og småprate med læreren for å bli bedre kjent. Rundt dem leker to jenter som har kommet til Norge fra et krigsherjet land i Vest Afrika, og leken skjer høylydt med rop og hvin. ”Nei, men så hold nå fred da, jenter” utbryter plutselig læreren irritert, ”dere er ikke i jungelen nå!” Er det noen som morer seg over dette? Er læreren fordomsfull, - eller er hun ekstremt fordomsfri? Og vil hun i så fall dele det med moren på en humoristisk måte?

Det synes relativt åpent hvorvidt den ene, begge eller ingen av de involverte i denne historien morer seg. En mulig måte å tenke om det på, er at ingen av dem gir direkte uttrykk for humoropplevelse i situasjonen, - til det er relasjonen for usikker og moralen for tvilsom. Thorbjørn Egners Hotten-Tott vise som var helt kurant på 60- tallet, er nå i beste fall en slags artig kuriositet fra fortiden, og Astrid Lindgrens Pippi har ikke lenger en pappa som er Negerkonge, - han er bare konge på Kurrekurredutt-øya. Slike eksempler viser hvordan kollektive forståelser av ”de andre” endres over tid.

Det er altså visse tema og betraktningsmåter som umiddelbart ser ut til å unndra seg å kvalifisere til mulig humormateriale ut fra verdisyn som er innvevd i kulturens meningssystemer. Her må det imidlertid tas høyde for at mange til dels overlappende og konkurrerende meningssystemer sameksisterer, og at de i varierende grad er globalt/lokalt forankret. Som eksempel kan man si at for mange vil vitser på homofiles bekostning oppleves som politisk ukorrekt og representere ikke-humor. Men 15 000 Brann-supportere kan stå på stadion og synges ”Rosenborg er homoseksuell, vet det ikke selv, men moren heter Kjell”. Moren i ”jungel-historien” kan selvfølgelig oppleve episoden humoristisk, ta opplevelsen med seg og formidle den til venner hun har trygghet på at hun deler verdisyn med. Man kan tenke seg at ”dere er ikke i jungelen nå” kan bli et munnhell dem imellom, og at historien vil inngå i

det som utgjør deres felles referanser. Når humoropplevelse slik kan ordne og gi form til menneskelig erfaring og virkelighet, kan man si som Svebak (2003) at sans for humor først og fremst er en måte å tenke på om hva slags mening som kan legges inn i hendelser, relasjoner og sosiale situasjoner, og at slik meningsdanning er verdiforankret.

My future is so bright, I have to wear shades

De tanke- og taleoverenskomster, eller diskurser, som til en hver tid er rådende for bestemte tema eller livsområder, vil naturlig nok gripe inn i og være del av den kulturelle meningsveven. Denne historien for eksempel, kan leses ut fra hvilke diskurser som ser ut til å gjelde i vårt samfunn akkurat nå, hva barn angår: En seks år gammel jente var på fjelltur med barnehagen. Da hun kom hjem om ettermiddagen fortalte hun sin mor om dagens hendelser, og det var særlig en episode hun ville moren skulle høre: ”Du vet Victor, - han kan jo ikke snakke ordentlig ennå for han er jo så liten. Og så hadde vi gått kjempelangt, og da sa han ”vinnepøsse”, og da sa de voksne at de ikke hadde med wienerpølser. Men da ble Victor sint og sa ”vinnepøsse” en gang til, og så sa han det mange ganger etter hverandre med høy stemme, og ville ikke gå mer. Da ble de voksne sinte og sa at han måtte gå, og at han ikke kunne få wienerpølse men kanskje en kjeks. Men Victor bare kastet kjeksen. Og da begynte jeg å le, for det var jo ”hvilepause” han sa. Det fikk jeg ikke forklart, for de voksne kjeftet på meg og sa at det ikke var morsomt at Victor ikke ville gå. Men så fortalte jeg det liksom til deg inni meg, og da måtte jeg le, for jeg visste at du også ville synes det var morsomt ”.

Viktor og ”de voksne” har åpenbart ulike forventninger til situasjonen og hverandre i denne historien. Jenta blir for en stor del stående utenfor og betrakte det som skjer. Hennes humoropplevelse kan tenkes å bygge på langt mer enn den språklige misforståelsen situasjonen dreier rundt. For eksempel kan det være at hun fornemmer en konflikt mellom hva ”de voksne” formidler av forventning til henne og Viktor som barn i en barnegruppe, og hva

hun under andre betingelser møter av forestillinger og forventninger til seg som barn. Parallelt kan hun fornemme det uoverensstemmende mellom implisitte forventninger og faktiske realiteter i situasjonen.

Ulvik (2002) peker på hvordan forestillinger og forventninger til barn er i endring, og argumenterer for tre rådende diskurser for det kulturelt adekvate barnet i Norge i dag:

- 1) Det gjensidighetskompetente barnet; forventning om at begge parter i relasjonen barn - voksen fremstår som intensjonale og med kompetanse til å yte bidrag som overensstemmer.
- 2) Det selvskapende barnet; forventning om at barnet har en kontinuerlig produksjon og utforming av et unikt selv, som også kan ses som en forutsetning for gjensidighet i relasjoner.
- 3) Barnet med begrenset ansvar; forventninger til barnet om at det vet hva det vil si å være barn til forskjell fra voksen, som bl.a. omhandler forståelse av ansvar for selvfremføring og relasjonelle bidrag, men avlastning for praktisk ansvar og omsorgsansvar for andre.

Kategorisering av erfaring, som danner bakgrunn for ny kunnskap og opplevelser, står i forhold til de tanke/taleoverenskomster og handlingspraksiser som inngår i kulturens mangfold. Men slike kulturelt gitte kodekser kan selvfølgelig være innbyrdes inkongruente, og dermed gi opphav til humoropplevelse. Man kan også si at i opplevelse av slik inkongruens, blir også ulike diskurser og praksismåter tydelige som nettopp det. Et eksempel kan være den lett yrkesskadede psykologen som treffer en gammel venninne etter sommerferien. Småpratene går om hvordan ferien har vært, og følger et etablert mønster for uforpliktende small-talk. Da de så skal gå hver til sitt, føler psykologen åpenbart for å oppsummere samtalen, og sier: "så du opplever altså at du har hatt en kvalitativ god ferieopplevelse, der du har magasinert gode minner!" Det er mulig denne talemåten, og bruk av oppsummering som strukturerende element i samtale, kan fungere innenfor rammene av terapeutisk arbeid. I andre settinger kan man i beste fall håpe på humoropplevelse.

Sett Dem Manders, dette tar tid!

Bruner (1990) hevder at mennesker har en medfødt, primitiv predisposisjon for narrativ organisering. Han sier også at den kulturen vi inngår i utstyres oss med fortellende ferdigheter i kraft av sitt redskapssortiment, og i kraft av de tradisjoner for fortelling og fortolkning vi innlemmes i, gjennom interaksjon med verden og andre. Vår evne til å gjengi erfaringer i fortellingens form er et meningsbærende redskap som dominerer en stor del av tilværelsen i en kultur, hevder Bruner.

Formålet med det fortellende formatet, sier Stern (2004/2007), er å bygge opp meninger rundt intensjoner. Han understreker at det her er snakk om både emosjonelle og kognitive meninger. Stern ser det fortellende formatet som en måte å strukturere eller organisere opplevelser av motivert menneskelig atferd, mentalt. Den fortalte historien blir dermed en fortelling om den opplevde historien. Dette kan knyttes til Stern sitt begrep "nå-øyeblikk" på den måten at "nå-øyeblikk" rommer en opplevd historie bestående av følelser som utfolder seg mens opplevelsen utspiller seg. Det er følgelig en ikke-verbal erfaring som i den fortalte historien verbaliseres, og dermed struktureres og gis utstrekning i tid. Større eller lengre fortellerstrukturer er slik Stern ser det, bygget opp av en serie av slike opplevde historier som nå-øyeblikk består av. Når opplevde historier blir gitt et fortellende format, kan de også deles med andre. Stern skriver: "Det øyeblikket da noen kan delta i en annens opplevde historie eller kan skape en gjensidig opplevd historie med ham eller henne, er det skapt en menneskelig kontakt av et annet slag"(s.79).

I litterære tekster, i dans, teater og musikk, for å nevne noen kunstfaglige fortellerformer, finner man mange former for narrativ organisering som har til hensikt å skape den type intersubjektivitet som Stern sikter til i sitatet over. Ulike genre kjennetegnes blant annet ved sin dramaturgi, hvilke stilistiske virkemidler som benyttes, og valg av fortellerposisjon. Hvilke fortellergrep som velges, står i forhold til hvilken opplevelse/erfaring man ønsker å

anspore til. I for eksempel farsen fremstilles de sceniske figurene som karikerte skikkelser, som hver bare har ett mål som motiverer for handling. Humoren knyttes til de mange forviklingene som oppstår når disse endimensjonale skikkelsene misforstår hverandre, og/eller befinner seg på feil sted til feil tid. Siktemålet er ikke å få publikum til å identifisere seg med seneskikkelsene og deres problemer, men heller å etablere situasjonskomikk. Den baseres dels på at publikum skjønner mer av de sceniske situasjonene enn sceneskikkelsene, og dels på sceniske virkemidler som for eksempel overdrivelse, pausering, rytme/rytmebrudd, overraskelse/nyhet i både språklige utsagn og gestikk / mimikk og kroppsspråk.

I ”vinnepøsse” historien har jentens opplevelse blitt verbalisert og gitt en bestemt narrativ organisering, der farsesceners grunnstruktur kan gjenkjennes. Det er selvfølgelig lite trolig at jenten i historien har en bevisst, verbaliserbar viten om farsegenrens karakteristika. Det er vel snarere slik at de opplevelse - og fortolkningsmåter farsen inviterer til, er det mange av dagliglivets hendelser som også inviterer til. Og fordi vi har bestemte kulturelt gitte fortolkningspraksiser, blir humoropplevelse gjort mulig både i teaterets farseforestillinger og i dagliglivets.

Det var en gang en sjømann og en nonne.

Moralen er: det er ikke alle historier som ender like godt

På ungdomsskolen er det møte om Anna som nettopp har begynt i 8. klasse. Anna har en sjelden muskelsykdom. Ved overgang til ny skole er det etter foreldrene og legens vurdering, nyttig og nødvendig å formidle en del kunnskap om Annas sykdom, hvilke begrensninger den gir, og hvilke type tiltak som tidligere har vist seg å være tjenlige. På møtet er foruten Annas lærere, foreldre og lege, også skolens nyansatte inspektør. Han påtar seg uoppfordret jobben som møteleder. Tidlig i møtet markerer han at han synes dette er bortkastet tid, siden han har satt seg grundig inn i tilgjengelige rapporter og er godt kjent med hva denne lidelsen innebærer. Dessverre for ham, omtaler han konsekvent Anna som Hanna, og tar flere ganger

feil av hvilken barneskole Anna kommer fra. Siden dette gjentar seg, spør en av lærerne forsiktig om det kanskje kan være slik at inspektøren forveksler Anna med Hanna i en annen klasse, som også har en sjelden sykdom, og som kommer fra den barneskolen han nevner? På dette tidspunkt brer det seg en viss munterhet i lokalet, men den blir snart avlyst av inspektørens "nei", hvorpå han ser irettesettende på læreren som spurte. Han holder så et lengre innlegg der han poengterer at han kjenner godt alle skolens elver og foreldre, er helt oppdatert når det gjelder pedagogikk, og har høy kompetanse hva sjeldne sykdommer og syndromer angår. For, som han sier; "jeg har arbeidet mange år på universitetssykehus og har vært fem år på Frambu!" (Frambu helsesenter for sjeldne funksjonshemninger). "Og jeg har vært to uker på Kypros" repliserer læreren som nettopp har blitt irettesatt.

Inspektøren plasserer seg her i høystatusfigurens rolle, - en sårbar posisjon i henhold til komediens dramaturgi. I den klassiske komedien er siktemålet å utlevere verdslige og åndelige makthavere til latteren ved å avsløre deres dårskap, - deres grådighet, hovmod, begjær, misunnelse, fråtseri, vrede eller latskap. Publikum har sin representant på scenen i form av tjenerskapet eller andre ulærde figurer som driver handlingen fremover med de intriger de initierer. Avsløring av høystatusfigurenes feilbarlighet fører til at de blir gjort mer menneskelige, og derfor kan møtes med empati og forståelse. Forutsetningen for at det skal skje, er imidlertid at de selv innser sin dårskap. Gjør de ikke det, kan vi ta avstand fra dem ved å le av dem, og sympatien forblir hos de rolleskikkelsene som må holde ut med vedkommende.

Man kan si at kunsten og virkeligheten står i et dialektisk forhold til hverandre. Kunsten utvikler naturligvis sine formuttrykk på bakgrunn av tradisjon, men også ved å ta opp i seg og rendyrke situasjoner/hendelser/fenomener slik de utspiller seg i det gjenkjennelige dagliglivet. Vår forståelse, opplevelse, eller fortolkning av dagliglivets situasjoner/hendelser/fenomener

vil i sin tur stå i forhold til de kulturelle redskaper vi er fortrolige med, - som for eksempel ulike fortellerformer.

Bruner (1990) sier at vår fornemmelse for det normative næres i fortellingen, men at det gjør vår fornemmelse for brudd og unntagelser også. Han argumenterer på den bakgrunn for at hvis mennesker var uten evne og ferdigheter til historiefortelling, ville vi være uegnet til kulturtilværelsen, og til å holde ut og håndtere alle de konflikter og motsigelser som sosial deltakelse gir opphav til.

De unseelige skal være forsiktig med å leke gjemsel

Stand-up komedie, sketsjer, revy og parodier er andre sceniske uttrykksformer som baseres på mange av de samme virkemidlene som nevnt over for farsen og komedien. De kan sies å være enklere i formen fordi de utspilles over kortere tid og er vanligvis konsentrert rundt færre poeng. På samme måte som for farse og komedie, er dette historiefortellende uttrykksformer, der bestemte betraktningmåter som avviker fra det normative og faktiske, synes å være avgjørende for å innfri formen og skape humoropplevelser.

En kvinnelig stand-up artist sier fra scenen: ”jeg driter i om jeg er rasistisk, jeg har i hvert fall en slank og veltrent kropp”, og publikum ler. Dersom den samme replikken faller i en av dagliglivets samtaler, kan det også være at den oppleves humoristisk. Det kan i så fall forstås i lys av inkongruensteori, og som det befriende frydefulle i at noe såpass politisk ukorrekt sies, - slik stand-up formen tillater. Det kan også være at en slik uttalelse i dagliglivet ikke ville blitt opplevd humoristisk, men derimot bli sett som en tåpelighet, eller påkalle moralsk indignasjon. Slik kan man også si at de forteller- og fortolkningspraksiser som inngår i en kultur, til en viss grad er kontekstbundne.

Same shit, new wrapping

Vet du hva du får hvis du krysser en mafiaboss og en dekonstruksjonist? Jo, en fyr som går rundt og sier "I'll make you an offer you can't understand". Vitser og vitse-gåter følger oftest en bestemt oppbygning. De innledes gjerne med "har du hørt den om...", eller med retoriske spørsmål som for eksempel "vet du hva som..." Tretalls-prinsippet gjør seg ofte gjeldende, - enten ved at samme grunnhistorien fortelles tre ganger med det avgjørende poenget til sist (for eksempel alle vitser om nordmannen, svensken og dansken), eller at vitsen er bygget over tre fraser med poenget til slutt. Disse formvariasjonene er alminnelig kjente fortellerstrukturer. Barn introduseres vanligvis tidlig for slike måter å kommunisere på, og vi gjenkjenner lett formen i møte med den. Det kan i seg selv tenkes å være befordrende på humoropplevelse, på samme måte som bestemte situasjonelle og kontekstuelle forhold kan gjøre det. Hvis man for eksempel har betalt 500 kroner for å se Anne Kat Herlands siste show, og på forhånd har gjort seg opp en mening om at hun er en morsom dame, er sannsynligheten stor for at man vil more seg riktig godt, og attpå til gjøre det sammen med andre. Dette kan forstås ut fra et ønske om kostnadsøkonomisk utbytte; man har tross alt investert både tid, penger og pene klær på evenementet, og det er kjekt å få bekreftet sine holdninger til artisten. Dessuten kan den sosiale settingen man inngår i som publikummer på et humorshow, i seg selv være styrende for persepsjon av humormateriale. Det vil si at hvis man forstår seg selv som publikummer til noe som i utgangspunktet er definert som humormateriale, øker sannsynligheten for at man avgir en humorrespons. Det er dermed ikke sagt at man også har en humoropplevelse, - bare at man sannsynligvis har en økt beredskap for, eller preparerthet for det. Dette fenomenet finnes også i en beslektet versjon; når man definerer seg som publikummer til noe som i utgangspunktet er definert som ikke – humor, kan sannsynligheten for humoropplevelse økes, hvis det å gi til kjenne sin opplevelse anses som lite sosialt akseptabelt. Slik kan det være at apotekeren nevnt på side 18, faktisk synes det er enda

morsommere med bestillingen på to pakker kondomer og en astmaspray, når hun vet at hun ikke kan gi uttrykk for opplevelsen. Det kan i så fall forstås som utslag av opplevd inkongruens i den indre billedskapning hun måtte bedrive ut fra kundens bestilling, og som inkongruens mellom indre opplevelse og ytre betingelser. Øyeblikket av humoropplevelse få slik en økt kompleksitet når meningsdanning skjer parallelt på flere virkelighetsplan.

Åpen post II

Felles for alle de konvensjonelle eller institusjonaliserte fortellerformene det har blitt referert til over, er at de har til hensikt å more, muntre, underholde, - eller skape humoropplevelser (selv om det ikke alltid lykkes). I mange av dagliglivets hendelser er ikke humoropplevelsen tilsiktet, men situasjoner/hendelser kan gis samme struktur eller følge samme dramaturgi som konvensjonelle eller institusjonaliserte former for humor. Man kan si at ved å gjenkjenne fortellerformen, blir til en viss grad innholdet definert, eller at fortellerformen styrer *opplevelsen* av innholdet. Humor kan slik plasseres i et dialektisk kretsløp mellom opplevende, meningskapende subjekt og de forteller- og fortolkning - redskaper som er kulturelt tilgjengelig. Slike redskaper står i sin tur i forhold til mer overordnede, og ofte implisitte, forestillinger og forventninger som inngår i de meningssystemer som samlet kan forstås som ”kultur”.

”Hvorfor skal man absolutt gå i dybden, så morsomt som det er på overflaten?”

(Suzanne Brøgger)

Om humor som subjektiv erfaring og opplevelsesmåte.

”Vinnepøsse” historien på s. 29 kan tjene som illustrasjon på hvordan samhandling med andre kan foregå både på ytre og indre plan, og hvordan ikke-delt mening på ytre handlingsplan kan være materiale til delt mening i den indre virkeligheten. Det forutsetter selvfølgelig at det er noen ”der inne” man kan dele med.

Innimellom skjer det at man har mesteparten av sin oppmerksomhet rettet innover i seg selv, fordypet i tanker eller indre samtaler. Slike samtaler kan ha humoristiske kvaliteter slik at man ”morer seg selv”. Det kan handle om å konstruere en tenkt situasjon, pønske ut en god replikk, henter frem minner om noe morsomt som har skjedd, eller andre måter å more seg på. Hvordan kan man forstå det fenomenet at man har indre stemmer som snakker sammen, - og som også kan dele humoropplevelse? Hvilke forutsetninger kan man anta må være til stede for at slik meningsutveksling skal kunne skje, og hvilken betydning kan man anta at det har for ens måte å være i verden på?

Hvem er det en morer når en morer seg selv?

Hundeide (2003) hevder at en må skille mellom funksjonelle del-selv eller stemmer, som utløses og fungerer i ulike situasjoner, og den mer reflekterte og biografiske selv-identiteten som har som oppgave å opprettholde en bestemt refleksiv selvforståelse som basis for ens selvrespekt. Med ”del-selv” menes de ulike subjekt posisjoner en og samme person kan innta. I følge Hundeide er det ikke noen motsetning i å forstå vår subjektivitet som bestående av både ulike, skiftende del-selv, og en mer biografisk selv-identitet. Dette fordi man kan si at ulike indre ”stemmer” står i dialog med hverandre og skaper en personlig meningsopplevelse av verden, som både inngår i, og utløper fra, de narrative selv-identiteten består av. Hundeide

(2003) hevder at de erfarings- og meningsposisjoner som hører til de ulike del-selv, springer ut av ens personlige historie, og at det er via disse man opplever verden og mennesker på bestemte måter. Her vil altså internaliserte betydningsfulle andre og generaliserte andre inngå. Hvilke ”stemmer” som til en hver tid kommer til uttrykk, vil blant annet avhenge av relasjonelle og situasjonelle/kontekstuelle betingelser.

Den fremstilling som er gitt over, viser til en måte å forstå subjektivitet på som bestående av et mangfold av perspektiver, erfaringsmåter, ulike emosjonelle modi og grader av refleksivitet, organisert i et mer eller mindre integrert nettverk, innenfor ett og samme menneske.

Denne subjektivitet forståelsen finnes også innenfor relasjonell psykoanalyse: Selvet ses ikke som en enhetlig psykisk instans, men heller som et system eller nettverk av potensielle måter å erfare, tenke og handle på (Vøllestad, 2006). I dette perspektivet ses mennesker som grunnleggende relasjonssøkende og meningskapende, og meningsskaping forstås som noe som fundamentalt sett utspiller seg i et relasjonelt felt. Det ubevisste betraktes som bestående av ”ikke vedståtte eller prerefleksive aspekter ved relasjoner, eller så langt ubrukte relasjonelle potensialer” (Binder, 2006, s. 897).

Det å ”more seg selv” kan forstås som en plutselig transformasjon av mening, som springer ut av indre dialog mellom ulike ”stemmer” eller ”del-selv”. Slik det har blitt argumentert for, at humoropplevelse oppstår med utgangspunkt i en opplevd konflikt, kan man si at de erfarings- og meningsposisjoner som inngår i dialogen må være innbyrdes inkongruente. ”Å more seg selv” handler altså om møter mellom ulike subjektive virkelighetsforståelser, med hver sine perspektiv, som finnes innenfor hvert menneske. Det forutsetter naturligvis at man har tilgang til sine ”indre stemmer” og at slike ”stemmer” er tilstrekkelig godt integrert til at meningsutveksling er mulig. Det vil her være snakk om bevisst, verbaliserbar mening, så vel som ubevisste, ikke-erkjent eller prerefleksiv mening.

Etablering, opprettholdelse og endring av subjektiv mening vil slik det er argumentert over, stå i forhold til vår relasjons og erfaringshistorie. På den bakgrunn kan man si at all humoropplevelse dypst sett er relasjonell, enten vi morer oss sammen med andre, eller sammen med oss selv.

Kom hit barnet mitt, så skal jeg lære deg litt humor

Innenfor utviklingspsykologi og tilknytningsteori er det en sentral antakelse at samspillserfaring har avgjørende betydning for hvordan vi etablerer bevisste og ubevisste forestillinger/forventninger til oss selv og verden. Her argumenteres det for at vi tidlig i livet danner indre, mentale representasjoner av oss selv, andre, og oss-selv-sammen-med-andre, som virker styrende for atferd og meningskonstruksjon. I den videre utviklingen raffineres, differensieres og modifiseres våre indre representasjoner i et samspill mellom biologisk preprogramert utvikling, relasjonserfaring og samhandling med verden, og virker bestemmende for hvordan vi organiserer våre virkelighetsforståelser (Bowlby, 1988; Fonagy et al., 2002; Stern, 1985)

LaFollette og Shanks (1993) hevder at før barn har tilegnet seg et tilstrekkelig rikt system av mentale representasjoner, evner de ikke å forstå humor i hele tatt. De argumenterer for at evne til humoropplevelse er knyttet til evne til raske skiftninger mellom representasjoner på ulikt abstraksjonsnivå, også forstått som evne til perspektivskifte. Små barn kan selvfølgelig gi uttrykk for glede, fornøyelse og fryd. Gjemme-seg-og-komme-frem-igjen leken er for eksempel morsom om og om-igjen for barn i en viss alder, og det er uten tvil en form for meningsdanning som skjer, men i forhold til LaFollette og Shanks sin påstand, er responsen mer å forstå som uttrykk for overraskelse. På tilsvarende måte kan man tenke seg at eventuell fornøyelse over at pappa krabber rundt på gulvet og er hund, ikke handler om symbolisering før barnet har nådd en viss alder (og da er det kanskje ikke morsomt i det hele tatt...). Evne til

humoropplevelse forutsetter altså en større kognitiv kapasitet og emosjonell nyanseringsevne enn små barn er i stand til.

Perspektivtakning og evne til å skifte mellom ulike perspektiv, må forstås som en mental kapasitet forbeholdt mennesker. Det er for eksempel vanskelig å tro at selv den mest talentfulle geit vil være i stand til å se det saftige grønne gresset både som mat for seg, og som katastrofeområde for damer med stiletthæler på skoene. Når mennesker i varierende grad har denne kapasiteten, kan det forstås ut fra vår evne til å etablere og manipulere komplekse systemer av forestillinger om, og forventninger til, oss selv, andre og verden.

Denne evnen er på hjerneorganisk nivå forbundet med funksjoner i dorsolateral prefrontal cortex, som også er sentral for eksekutivfunksjoner og evne til å ha fokusert oppmerksomhet på bestemte representasjoner (Hart, 2006).

Evne til humoropplevelse forutsetter altså visse, intakte hjernestrukturer, som muliggjør evne til perspektivtagning, manipulering av ulike betraktningsmåter og raske skiftninger mellom ulike perspektiv, der multiple selv-andre-verden representasjoner inngår. Skade, sykdom eller utviklingsmessig betinget svikt i disse funksjonene vil altså ha betydning for hvorvidt man evner å danne mening der humor inngår. Den demente tanten nevnt innledningsvis, har for eksempel dårlige forutsetninger for mentalt å bevege seg mellom det som i ett øyeblikk fortøner seg som meningsfullt ved å legge underbuksen i postkassen, til i neste øyeblikk se det hele fra et annet ståsted, og more seg uoverensstemmelsen.

Forutsatt relativt intakt hjerneorganisk fungering, kan evne til å mentalt bevege seg mellom ulikt organiserte virkelighetsplan, best forstås som en kapasitet til å romme mangfold og flertydighet. Hvordan oppøves, tilegnes eller utvikles en slik kapasitet?

Ut fra et dialektisk perspektiv på selvdannelse, kan man si at det er i samhandling med betydningsfulle andre vi etablerer sammenheng og meningsfull erfaring. Det repertoar av reaksjonsmåter, handlingspraksiser og fortolkningsmuligheter vi besitter, kan slik ses i lys av

hva som oppleves som mulig og akseptabelt innenfor det relasjonelle feltet vi lever. Løvlie-Schibbye (2004) hevder med referanse til Hegel at ”det å utvikle egen bevissthet er å gjenkjenne seg selv i den andre og ta seg selv tilbake som forandret” (s.49). En opplevelse av slik endring forutsetter et representasjonelt system for mentale tilstander.

Fonagy og Target (1997) har introdusert begrepet ”refleksiv funksjon” (reflective function). De bruker også begrepet ”mentalisering”. Begge begrepene referer til evnen til å oppfatte og tolke atferd som forbundet med intensjonale mentale tilstander hos en selv og andre. Utvikling av denne mentale kapasiteten forutsetter et avstemt, affektspeilende miljø. Det antas å spille en viktig rolle i forhold til etablering av differensierte representasjoner av emosjoner, og vil slik ha betydning for evne til affektregulering. Med ”affektregulering” menes det her ikke bare reduksjon av affektiv intensitet og demping av negative affekter; det innebærer også at samspillpartnere hjelper til å øke positive emosjoner. I forhold til barns utvikling, skriver Schore (2001) om affektregulering i tilknytning-dyaden:

“It also involves an amplification, an intensification of positive emotion, a condition necessary for more complex self-organization. Attachment is not just the reestablishment of security after a dysregulating experience and a stressful negative state, it is also the interactive amplification of positive affects, as in play states. Regulated affective interactions with a familiar, predictable primary caregiver create not only a sense of safety, but also a positively charged curiosity that fuels the burgeoning self’s exploration of novel socioemotional and physical environments” (s. 21).

Bateman og Fonagy (2006) argumenterer for at den mentale aktiviteten mentalisering begrepet refererer til, i hovedsak er førbevisst og knytter an til emosjonell fortolkning, fantasi og forestillingsevne. Når barnets mentaliseringsevne utvikles, vil i følge teorien de multiple

selv-andre representasjonene barnet har tilegnet seg gjennom tidligere erfaring blir aktivert på fleksibelt vis, slik at barnet på adaptiv måte kan respondere på de særskilte interpersonlige transaksjoner det inngår i. Når barnets forestillingskompetanse utvikles, vil det også i økende grad bli i stand til mentalt å holde oppe flere mulige forståelsesmåter samtidig, og å se for seg alternative responser. Det vil også kunne forestille seg mulige situasjoner med tenkte andre, med alle de muligheter som da åpner seg for inkongruente opplevelser.

Det som er beskrevet over, forutsetter at man har tilegnet seg en viten om at egne perspektiv er subjektive og relative, og ikke med nødvendighet deles av andre. Forholdet mellom indre og ytre realitet kan da forstås representasjonelt, i motsetning til en ekvivalent psykisk realitet der fremtredelsesform og virkelighet oppleves som ett (Fonagy et al., 2002). I følge Bateman og Fonagy (2006) vil begge disse representasjonsmåtene inngå i mentaliserende aktivitet. Dette fordi man både må evne å opprettholde kontakt med den ytre verden og dens realiteter, samtidig som man må være i stand til å opprette tilstrekkelig psykisk distanse til å manipulere mentale representasjoner av verden.

Pasienten og vennen på side 24, kan slik sett antas å ta inn over seg de faktiske realiteter, den andres mulige vansker med å forholde seg til dette, eget ståsted, der-og-da situasjonens umulighet og ønske om å dele opplevelse/nærvær. Samtidig opprettholder de begge tilstrekkelig distanse til å manipulerer forståelsen av situasjon og hverandre slik at den blir håndterlig. Begge vet at den andre vet. Dette metanivået av kommunikasjon muliggjør den kontakten de skaper sammen i humoropplevelsen.

Humoropplevelse har i denne sammenhengen gjennomgående blitt forstått som et slags sluttprodukt av en prosess der ulike, uoverensstemmende tanker, følelser, handlinger eller forståelsesmåter møtes. I sentrum for dette står et aktivt ”handlende” subjekt. Evne til humoropplevelse kan derfor ikke ses som et produkt av ens interaksjonserfaring. Det kan heller ikke forstås utelukkende på bakgrunn av biologiske og genetiske disposisjoner. De

forutsetninger som evne til humoropplevelse synes å bygge på, kan imidlertid forstås ut fra hjerneorganisk fungering, selvdannelse, i hvilken grad man har etablert et fleksibelt system av mentale representasjoner, og hvilke erfaring og opplevelsesmåter man i samspill med andre er blitt kjent med som mulige og sosialt akseptable.

En badehistorie

På en stille sommerkveld et sted på sørlandskysten tar en mann et kveldsbad i det solen er i ferd med å gå ned. Måkeskrik og bølgeskvulp akkompagnerer rolige svømmetak, holmer og hvitskurte svaberg er festepunkt for blikket før hav og himmel glir over i hverandre. Et par fritidsbåter dupper rolig i sjøen, og langt bortefra høres latter og glade stemmer. Da med ett brytes idyllen av mannens harking og hosting. Han kaver med armene, går under et par ganger, kommer opp igjen, og strever seg etter hvert inn på land. Der blir han liggende på stranden og hive etter pusten. Og kroppen rister av latter.

Da mannen senere blir spurt om hva som skjedde, prøver han å forklare den eksplosive morskapen som plutselig veltet opp i ham. Han forteller om følelsen av å være mektig, - en kraftfull følelse av å eie verden og kontrollere vannet han beveget seg i. Han følte seg i ett med omgivelsene, og det kjentes både naturlig og på et vis riktig, at nettopp han skulle inngå i disse paradisiske forholdene med utsikt til hytter og båter i millionklassen. Så stod det plutselig klart for ham hvor illusorisk denne opplevelsen var, - ikke eide han nåla i veggen, ikke var han særlig god til å svømme, og som gjest på gjennomreise hadde han ingen tilhørighet eller kunnskap om stedet han befant seg på. Med denne plutselige innsikten fulgte en ustyrlig, overmannende latter som nær på fikk ham til å drukne. Og da han i ett sekund skjønnte hvor galt dette kunne komme til å gå, ble morskapen enda mer overveldende, for han så plutselig for seg et mulig avisoppslag: ”Drukningsulykke i sommeridyll. Mann lo seg i hjel under svømmetur på fjorden”.

Denne episoden kan beskrives som et møte mellom to situasjonsopplevelser som befinner seg på ulike realitets nivå. Første del av historien kan forstås som en form for super-konfirmasjon, og andre del kan sees som en form for destruksjon av denne. Det skjer altså et perspektivskifte. Første del er preget av globale kvaliteter, den andre av differensierte kroppslige, kognitive og emosjonelle kvaliteter. Mens mannens opplevelse i første del av historien kan beskrives som å være i psykisk ekvivalens modus, beveger han seg i andre del over i en mentaliserende forestillingsmodus. Dermed kan man også lese ut av historien bevegelse over ulike selvtilstander. Og i det fjerne kan man ane Schopenhauer nikke megetsigende. Den badende mannen synes å ha fått et glimt av innsikt i egen tilkortkommenhet i møte med virkelighetens mangfoldighet og uregjerlige egenvilje, slik Schopenhauer hevder er grunnlaget for humoropplevelser.

Hvorfor kan ikke du le når Geilo?

I byens travleste handlegate står det en mann. I hånden holder han en hundelenke. Lenken er i den andre enden festet rundt halsen på en kvinne som ligger på gaten. Foran dem står et lite skilt med påskriften ”kunsten å gå forbi”. Hva er dette? Er det kanskje organisasjonen ”Rettferd for taperne” som på denne måten vil gi en melding ut i offentligheten nå som det går mot jul? Er det i så fall morsomt i all sin brutale sentimentalitet? Kanskje handler det om noe helt annet; kanskje er det to skuespillere fra en avantgardeteater-trupp som har en gate performance? I så fall kan det vel ikke være morsomt, siden avantgardeteater sjelden har til hensikt å være det? I det hele tatt; hva er meningen med dette?

Hvordan humor og meningskaping på ulike måter kan inngå i måter å forstå seg selv, andre og verden, knytter an til personlige karakteristika. Det kan med andre ord forstås som en personegenskap, - ofte benevnt som ”sans for humor”. Denne termen er imidlertid ikke entydig. I litteraturen viser den blant annet til i hvilken grad mennesker oppfatter intensjonelt

gitt humorstimuli, kvalitative og kvantitative måter å uttrykke humoropplevelse, evne til å produsere humorstimuli eller persepsjoner, verdsetting av ulike typer humormateriale, i hvilken grad humoropplevelse aktivt oppsøkes, ulikheter i minne for humorstimuli og opplevelse, samt i hvilken grad humor brukes som en mestring strategi (Martin, 1998).

Det kan også skilles mellom en mer situasjonsbestemt evne, og en relativt stabil personlig egenskap. I det siste tilfellet kan man si at humor inngår i de mer eller mindre karakteristiske måter å oppleve seg selv, andre og verden på.

Svebak (1974) foreslår at individuelle forskjeller i sans for humor best kan forstås som variasjon i kapasitet i tre separate dimensjoner: 1) Meta-budskap sensitivitet, eller evne til å bevege seg over flere nivå av virkelighetsorganisering, 2) personlig verdsetting av å innta humoristens rolle, 3) emosjonell åpenhet og toleranse.

Den første dimensjonen forutsetter en viss kognitiv og/eller kreativ kapasitet. Den andre dimensjonen kan antas å stå i forhold til ulike selvaspekt, selvforståelse, og fortrolighet med denne måten å være selvrepresenterende. Personlige holdninger og forsvarstrategier vil også kunne inngå i dette. Den tredje dimensjonen knytter an til følelsesmessig temperament og grad av affekttoleranse. Med ”affekttoleranse” menes hvilket spekter av kroppslig-emosjonelle responser man kjenner seg fortrolig eller tilpass med, - både slik de kommer til uttrykk i egen kropp, og manifesteres i samspill mellom mennesker.

Disse dimensjonene kan inngå med ulik vekt hos den enkelte, og kan anses som nødvendige forutsetninger for ”sans for humor”, forstått som evne til humoropplevelse. Men verken enkeltvis eller samlet synes dette tilstrekkelige for å at det skal skje en form for meningsdanning gjennom humor der inkongruente perspektiver på selv, andre og verden rommes eller integreres. Den påstanden indikerer at evne til humoropplevelse ikke kan forstås som kapasitet på avgrensede funksjonsområder, men heller må forstås ut fra de erfaringsmåter som er mulige i hvert menneskes opplevelsesverden.

Tatt i betraktning hvor farlig alt egentlig er, er det ingenting som er virkelig skremmende

I følge Freud (1927/1994) er det ikke alle mennesker som er i stand til humoropplevelse, når en med det mener en evne eller kapasitet til å ufarliggjøre virkelighetens inkongruente, konfliktfylte, og dermed potensielt truende og overveldende realiteter med lystfølelse, uten at ens evne eller kapasitet til å teste realitetene spoles (Bergmann, 1999). Freud (1927/1994) hevder at dette er ”en dyrebar og sjelden begavelse, og mange mangler til og med evnen til å nyte den humoristiske lystfølelsen når den blir formidlet til dem” (s.213).

Hvis humor skal fungere som en måte å ufarliggjøre virkeligheten på, må man i utgangspunktet *forholde seg til* den såkalte virkeligheten, der noe eller noen oppleves overveldende, truende, eller på andre måter konfliktfylt. Med ”virkeligheten” kan man da forstå både indre og ytre realitet, som kan knyttes til tidligere, nåværende og kommende hendelser. Dessuten vil måten man forstår de rammer hendelsene skjer innenfor, som igjen vil si ulike situasjonelle, relasjonelle og kontekstuelle betingelser, være av betydning. Det blir slik sett en ganske kompleks ”virkelighet” humor skal virke innenfor.

Hva så hvis realitetene oppleves uproblematisk, - der det ikke er tilkortkommenhet, ufullstendighet, pinlige, absurde eller andre former for inkongruente erfaringer, - vil det under slike paradisiske forhold være humor? Slik det er argumentert hittil for at humor er en form for meningsdanning som springer ut av en opplevd konflikt, er svaret nei.

For de av oss som bare unntaksvis er i en erfaringsmodus som referert til over, har vi altså humoren å lene oss til, - såfremt evnen er der. Hvilken betydning kan man anta at det har i våre liv? Martin (1998) utleder følgende hypoteser av Freuds teori om humor: Dersom man har stor sans for humor har man et mindre strengt, kritiserende og krevende overjegg, hvilket også vil si at man har erfart positive, støttende, tillitsgivende omsorgspersoner i barndommen. Dessuten vil man besitte mer modne forsvar og mestringsstrategier. I tillegg vil man være mindre negativt påvirket av fiendtlighet og stress, og være bedre i stand til å

oppretholde en følelse av velvære i møte med vansker, - samtidig som man opprettholder kontakt med forhold i den ytre verden. På toppen av det hele, sier Martin, vil de som besitter sans for humor være bedre i stand til å regredere til en ”barnlig” eller mindre alvorstynget mental innstilling, og i hvert fall midlertidig legge fra seg en hemmende ”voksenhet”.

Dette fortoner seg nærmest som oppskriften på psykisk sunnhet, helse og trivsel. Dersom det blir tett nok mellom humoropplevelsene, kan de altså fungere som det reneste antidepressiva og som Critchley (2002) sier: ”give us a sense of emancipation, consolation and childlike elevation” (s. 95).

Åpen post III

I det forutgående er det argumentert for at humoropplevelse er en form for meningsdanning som springer ut av en opplevd konflikt. Det har som implikasjon at man forut for øyeblikket humoropplevelsen utfolder seg, tar innover seg eller rommer konflikten, - enten den favner om store eller små forhold i livet. I del 2 ble det argumentert for at det som i utgangspunktet var uforenlig, forenes i humoropplevelsen og slik sett konsoliderer tilværelsen. Det betyr imidlertid ikke med nødvendighet at konflikten er ”løst”, i betydning ute av verden en gang for alle. Det betyr bare at man *i øyeblikket* opphever diskrepansen mellom det ideelle og reelle, slik blant andre Schoppenhauer hevder. Humor er slik sett ingen ”lykkepille” som kan foreskrives på rosa resept, eller underlegges pedagogiske foretak som latterterapi eller vitse-forteller kurs, for å komme i en mer eller mindre varig behagtilstand.

Evne til humoropplevelse er slik det er argumentert over, beslektet med evne til melankoli. De rommer begge en form for innsikt i vår ufullkommenhet, utilstrekkelighet og det illusoriske i våre virkelighetsforståelser. Dersom man ut fra sin psykiske eller mentale konstitusjon er i stand til å ha sympati for seg selv og andre og vår plass på jorden, ha en aksept av tingenes tilstand, evner å ha et ubesværet velbehag ved å more seg selv når man er

uforstående og forvirret, ha en kapasitet til å romme og integrere motsetninger, - da er humoropplevelse et reelt alternativ til en depressiv meningsskaping, også når det kommer til de store konfliktene og absurditetene i våre liv. Dermed kan man også si at det er ikke den såkalte virkeligheten som konsolideres gjennom humoropplevelse, - det er Selvet.

”Det er en fryd å være skjult, - men en katastrofe å ikke bli funnet” (D.W.Winnicott)

Om humor og intersubjektivitet

I terapirommet er samtaletimen i ferd med å gå mot slutten. Pasienten er en velsituert dame i femtiårene som har søkt behandling for sitt langvarige overforbruk av alkohol og angstdempende medikamenter. Terapeuten spør om det passer med neste timeavtale samme dag og tid neste uke, hvorpå pasienten svarer ”jeg kan ikke treffe deg de neste to ukene. Jeg skal til frisøren”. Hva foregår her? Beregner pasienten sine virkemidler? Tillater hun seg å leke med situasjonsforventninger, eller morer hun seg selv med å ”teste” terapeuten på en indirekte, uangripelig måte?

”Jeg vet ikke, jeg bare jobber her” svarte en butikkmedarbeider på Rema 1000 på spørsmål fra en kunde om hvor sennepsglassene stod. Avslører butikkmedarbeider en snever forståelse av hva arbeidet hans består i? Er han frekk? Deprimert? Eller er det en invitasjon til lekenhet?

De spørsmålene som reises, dreier seg om hvilke meninger som kan tillegges hendelsene, hvordan situasjonene kan fortolkes, - og dermed hvilke følelser som er involvert, hvilke assosiasjoner som vekkes i de involverte partene, og hvordan dette påvirker relasjonen dem imellom. I pasienthistorien kan man tenke seg at terapeuten før-forståelse av situasjonen og relasjonen blir utfordret med pasientens svar. Dersom situasjonen oppleves humoristisk, kan det for eksempel handle om overraskelsen brudd på forventning gir, eller være utslag av

terapeutens tilbøyelighet til estetisk nytelse av inkongruens. Hvorvidt terapeuten kan gi uttrykk for sin morskap, eller må nøye seg med en viss indre jubel, vil sannsynligvis avhenge av om utsagnet oppfattes som intendert humoristisk eller ikke. Dersom terapeuten tilkjenne gir morskap over utsagnet uten at det fra pasientens side var meningen å more, risikerer hun å krenke den andre, og bør følgelig unngås siden de inngår i en terapeutisk relasjon.

Dermed tydeliggjøres også hvordan bruk av humor kan være litt av et risikoforetak, og humoropplevelse kan være en ensom affære, - slik en 10 år gammel jente uttrykker det på spørsmål om hvorfor det er fint å dele humor med andre: ”Jo”, sier hun, ”det er fordi det er så kjedelig å være sammen med folk som ikke synes noe er morsomt, og da blir jeg kjedelig også. Finner liksom ikke på noe... Men det er ikke bra hvis det er for mye humor heller, - hvis alt er morsomt er det akkurat som om ingenting er viktig, og jeg kan ikke vite om de egentlig forstår hva jeg mener”.

Jenten har altså gjort seg noen tanker om hvor dominerende innslaget av humor skal være i samvær med andre, for at det skal kjennes godt. Humor assosieres både til det som kan være berikende, fremme følelsen av kreativitet og fellesskap, men også til det som oppleves truende og ensomhet skapende. Humor knyttes altså til det å inngå i opplevelsesfellesskap med andre, der samskapt mening spiller en viktig rolle.

Humor kan være en kraftfull emosjonelt virkende mekanisme, som kan ruinere eller vitalisere situasjoner og relasjoner (Marshall, 2004). Hvis ens storesøster sier med dårlig skjult raseri ”JEG ER IKKE SINT!!!” kan det under visse betingelser oppleves morsomt, på en god dag til og med være utgangspunkt for felles fornøyelse, - men sannsynligheten for totalt sammenbrudd i fellesskapsfølelsen er nok relativ stor om man tilkjenne gir sin morskap. Noen situasjoner eller hendelser tilrettelegger eller forbereder for felles humoropplevelse, slik det ble diskutert i del 3. I andre sammenhenger er det mindre entydige føringer på hvilken retning situasjonen tar opplevelsesmessig. Under hvilke betingelser kan mennesker kreere

samskapt mening i form av felles humoropplevelse? Når to mennesker oppnår en mental kontakt der man på et vis leser innholdet i hverandres sinn og deler opplevelse, hva er det da som skjer mellom dem?

All dressed up, but no place to go

Ett aspekt ved humor som opplevelse/erfaring, synes å være at det skjer brudd i bevisste og ubevisste forestillinger og forventninger om oss selv, andre og verden. Reetablering av mening kan dermed være en kognitiv og emosjonell utfordring forbundet med humor. Det vil si; man må jo ikke more seg, man kan avstå fra den konfliktmaksimering humoropplevelse på sett og vis handler om. Man kan velge å overhøre/overse eller benekte konfliktmateriale man står overfor. Man kan også minimere konflikten i humormaterialet på andre måter, for eksempel ved alminneliggjøring eller bagatellisering. ”Jeg vet ikke, jeg bare jobber her” kan for eksempel forstås som en slags vanemessig, subkulturell slang eller ureflektert melding, helt på linje med at noen sier som hilsen ”hva skjer’a Baghera?” når de møtes, og får til svar ”ingenting, Tingeling”. Terapeuten i historien over kan forholde seg til pasientens svar utelukkende som informasjon om symptombelastning i øyeblikket og om motivasjon for det terapeutiske prosjektet, og slik insistere på bare en dimensjon i det som utspiller seg i rommet. Listen over alternative reaksjonsmåter kan gjøres lengre; man kan for eksempel reagere med moralsk forargelse, eller med varianter av depressive fortolkninger.

”Man skal være forsiktig med å bruke humor, for det er alltid noen som kan bli lei seg” pleier naboen å si. Han er ikke akkurat gatens festfyrverkeri, - ikke engang en liten lysfontene. Men han har jo rett; det er alltid noen som kan bli lei seg hvis man opplever at humoren er ment sårende, rammende, eller man kjenner seg utestengt fra det fellesskapet andre klarer å etablere gjennom humor, eller fordi man rett og slett ikke skjønner hva som skulle være morsomt. Og da har jo det antidepressiva Freud foreskriver med humor, ingen effekt.

You really look smart, wearing sunglasses after dark

Svebak (1974) hevder at humor må forstås som en strategi for å relatere den kollektive sosiale virkeligheten en gruppe mennesker deler, til deres personlige forestillinger av alternative sosiale verdener, meninger eller identiteter. Altså en type spill eller lek mellom ulikt organiserte virkelighetsnivå.

Når Svebak bruker begrepet ”strategi”, indikerer det at det ligger en form for planmessighet i dette, der utfallet mer eller mindre er gitt på forhånd. Dette synes mest åpenbart å gjelde i forhold til institusjonaliserte eller konvensjonelle humorformer, slik det ble diskutert i del 3. Når for eksempel Ludvig Holbergs komedie ”Jeppe på Berget” spilles i teateret, er det et uttalt mål for skuespillerne å appellere til emosjonell aktivering hos publikum, slik at de fatter interesse for sceneskikkelsene. Etter hvert som forestillingen går sin gang, blir publikum dermed medskapende i sitt indre, i hvordan Jeppe skulle, burde, kunne, løse sine problemer. Dessuten kan man komme i tanker om for eksempel hvor lik Jeppe i grunnen er på ens egen onkel Fritjof, hvor OK en selv ville synes det var hvis ektefellen bedro en med Ridefogden, eller med avdelingssjefen på jobben. Og når Jeppe våkner i baronens seng og for alvor avslører sin narraktighet, kan man kanskje et sekund eller to huske senger man selv skulle ønske man aldri hadde våknet i, eller hvordan det var den gangen på Aker Brygge midt i jappe-tiden, eller...

I teateret inngår skuespillere og publikum en ”kontrakt” om hvem som er premissleverandør og hvem som er mottaker. Rammene rundt en forestilling har dessuten som innebygget premiss at det hele er en illusjon, og derfor kan oppleves som en uforpliktende lek. Man har altså alle forutsetninger til stede for å kunne opprettholde en viss psykisk distanse til det man som publikummer er vitne til. Hvis man lar seg invitere inn i de konfliktene forestillingen dreier rundt, med de tanker og følelser som da kommer opp i en, kan det forstås som følge av at det er allmennmenneskelige konflikter det dreier seg om som

kan oversettes til eget liv. Man gis dermed anledning til å betrakte sider ved seg selv, andre og verden på presumptivt nye måter.

I den meningskaping man bedriver som publikummer til en komedie, ligger som oftest et befriende element. Utover hva som er sagt om det befriende i humoropplevelser i del 2, kan det i denne sammenhengen tilføyes at det befriende dels kan handle om å gjenkjenne seg i andre, og den aksept av konfliktmaterialet som ligger i fellesskapsfølelsen. Og dels kan det handle om å kjenne seg atskilt fra andre, fordi man kjenner at konfliktmaterialet ikke angår en selv direkte, men under andre omstendigheter kunne ha gjort det. Det er kanskje dette siste som ligger i Ernst Orvil (1982) sitt dikt IKKE RAMMET, der det heter; ”Ikke rammet av de syv/ slør, ikke rammet av / de ti steintavler, ikke rammet / av en punktanalyse, / ikke rammet av tempelklokkenes / slag, ikke rammet av de blå / spiraller, satte jeg meg på / en stein for å hvile ut” (s. 69).

Det er bedre å ha elg i skogen enn å ha hjort i buksa!

I mange av dagliglivets hendelser og situasjoner er man involvert på en annen måte enn slik det er beskrevet over at man kan være det i teateret. For eksempel kan leken og illusjonsskapingen ikke på samme måte være tydelig uttalt, definert, eller sosialt tillatt. Og man kan være så emosjonelt aktivert at man ikke har den nødvendige psykiske distanse humoropplevelse forutsetter. Hvis man for eksempel som pårørende tar kontakt med behandlende lege for å høre hvilken prognose ens kjære, nære har, og får som svar at ”vel, la oss si det slik; han har den ene foten i graven og den andre på et bananskall”, da er det ikke sikkert at humoropplevelse er den mest opplagt reaksjonen. Men det *kan* være det som skjer. Hvordan kan man da forstå Svebaks strategi-begrep, nevnt over?

Svebak (1974) tar utgangspunkt i at humor synes å oppstå i komplekse sosiale situasjoner. Han argumenterer for at i slike situasjoner konstrueres den rasjonelle verden som en ramme

sosiale hendelser kan skje innenfor, men at det medfører et dilemma i forhold til hvordan de mer abstraherte, irrasjonelle aspekter ved virkeligheten som finnes innenfor hvert enkelt menneske, skal håndteres. Humoristen løser slike dilemma, sier Svebak. Med henvisning til Piddington, beskriver han humoristen som "... a person who has accepted the commitment to the rational social norms and roles *on the behavioural level*, while he is actively coping with alternative frames for the social world on the irrational level of phantasy" (s. 102).

I eksempelet med legen og den pårørende kan man, med Svebaks resonnement i mente, undres over hvem som eventuelt er humoristen, og hvem som er publikum. Legen er tilsynelatende den aktive part, som med sitt utsagn gir samtalen en bestemt retning. Det kan tenkes hun har en mer eller mindre bevisst plan med å uttrykke seg som hun gjør, - at hun med en slik direkte og ukonvensjonell talemåte vil realitetsorientere den pårørende, samtidig som hun vil bryte den spente atmosfæren samtalen finner sted i, med å prøve å invitere til felles humoropplevelse. Dersom hun lykkes, kan hun kalles humoristen. Det kan imidlertid like gjerne være slik at legen er helt ute av kontekst, - bruker en talemåte som hører hjemme leger i mellom på bakrommet, for å opprettholde distanse til all den lidelse de daglig er konfrontert med. Det kan i så fall også forstås som en strategi. Hvis den pårørende mer eller mindre bevisst er på jakt etter en måte å unnsnippe konfrontasjon med ubehaget i budskapet, samtidig som han jo ikke kan unngå å faktisk forstå alvoret i situasjonen, kan man si at han også følger en strategi hvis han fokuserer på det inkongruente mellom hvordan han forventer at en lege skal formidle et slikt budskap, og hvordan det faktisk gjøres. Og i så fall er det han som er humoristen, fordi dette begrepet kan forbeholdes den som med sine handlinger på indre eller ytre plan, skaper humoropplevelse.

Ut fra Svebaks resonnement, kan man si at humoristen løper en viss risiko i sine forsøk på å integrere fantasi og realitet, når dette forsøkes formidlet og delt med andre. Dersom man vil være på den sikre siden, - unngå tvetydigheter, ikke risikere å støte noen eller selv bli

misforstått, og for øvrig bli betraktet som et seriøst og moralsk oppegående menneske, gjør man antagelig lurt i å holde seg strengt til den konkrete, rasjonelle virkeligheten, der man utviser respekt for etablerte normer, roller og såkalt fornuft. Ulempen synes å være at det ikke blir så mye humor på den måten, siden humor i stor grad handler om å gå ut over de rammer rasjonaliteten, logikken og fornuften setter. Humoropplevelser kan på den bakgrunn forstås ut fra hvilke aspekt ved virkeligheten man ”velger”, eller evner, å ta inn i sine opplevelsesmåter.

Når ”strategi” kobles til begrepsparet ”humorist”- ”publikum”, ligger det implisitt at det foreligger en mer eller mindre bevisst plan, intensjon eller ønske om en bestemt måloppnåelse, - enten humorist/publikum er en og samme person eller utgjøres av flere personer. Slik trenger det imidlertid ikke alltid å være. Når to mennesker deler en humoropplevelse, kan man si at opplevelsen representerer en form for møte. I et hvert møte ligger muligheten for anerkjennelse og erkjennelse. Forstått på denne måten, har et hvert møte potensialet i seg til dialektiske prosesser mellom indre – ytre, mellom subjekt – objekt, en selv og verden, men også til en viss grad oppheving av slike dikotomier fordi man i møtet kan oppleve en form for enhet. I dette ligger at møter er med på å konstituere opplevelsen av hvem man er, samtidig som det kan etableres et opplevelsesfellesskap som har egenverdi.

Enda en pasienthistorie

På sykehusets nevrokirurgiske avdeling ligger en mann i en sykehusseng, - nyoperert for hjernesvulst. Mannen tenker på alt som har skjedd, og på hva som venter fremover. Da kommer sykepleieren på ettermiddagsrunden med medisiner. Pasienten blir spurt om han har hodepine og ønsker smertestillende medisin, men han avslår. ”Nei vel” sier pleieren med et muntert smil, og legger til: ”No brain – no pain!

Her kan man se for seg at Pasientombudet får en jobb å gjøre. Man kan også se for seg følgende scenario: Etter at pleierens replikk er uttalt, inntreer en absolutt stillhet. Pasienten ser

på pleieren, pleieren har blikket stift festet i linoleumen. Hun står urørlig, nærmest frosset fast. Samtidig som en dyp rødme brer seg over ansiktet og halsen hennes, begynner pasienten å le for seg selv. "Unnskyld", hvisker pleieren mens hun forter seg mot døren. Pasienten blir liggende å le så lenge og så voldsomt, at han til slutt faktisk har fått hodepine, og må ringe på pleieren for å få smertestillende. Da hun på nytt står i døren, se de to prøvende på hverandre. De leter i hverandres øyne, og etter hvert vokser det frem et smil i begge ansikt. Når pasienten så spør etter hodepine tablett, begynner de begge å le. Hendelsen blir aldri mer kommentert, men i dagene som følger blir det merkbart hvordan kontakten dem imellom er endret. De har fått en større glede og et sterkere nærvær over møtene sine, og synes å ha blitt mer oppmerksomme på hverandre som personer.

Noen ganger er det all right, - noen ganger er det helt all right!

Dersom man legger til grunn at mennesket og verden er uløselig knyttet til hverandre og utgjør en ureduserbar ontologisk enhet hvor mennesket og verden gjensidig skaper hverandre kontinuerlig, kan man si at mennesket er noe som er i verden, og verden er noe som er i mennesket (Stolorow, Atwood, & Orange, 2002). Og fordi vi har ulike sosiale, biologiske og kulturelle forutsetninger, og ulike erfaringshistorier, vil våre måter å organisere inntrykk og initiere handling være ulikt strukturert i det man kan kalle hvert menneske sin opplevelsesverden. Når ulike opplevelsesverdener tangerer hverandre i møter mellom mennesker, kan man snakke om muligheten for en virkelighet som transcenderer. Med det menes en overskridende kvalitet som ligger som et realiserbart potensial i møter mellom mennesker, og som kan skape nye/endrede virkelighetsforståelser eller opplevelser. Den type møter det her er snakk om, kan som tidligere nevnt forstås i forhold til det Daniel Stern (2004/2007) kaller intersubjektive nå-øyeblikk. Med "nå-øyeblikk" mener Stern "en subjektiv psykologisk prosessenhet som man er oppmerksom på". Dette innebærer bl.a. at ulike aspekt i

vår opplevelsesverden knyttet til fortid, fremtid og samtid er smeltet sammen i en enhetlig, global opplevelse som oppstår i et subjektivt nå. Fordi subjektiv opplevelse står i sentrum, vil opplevelse av nå-øyeblikk knytte an til hvordan vår indre, psykiske virkelighet er strukturert i det som kan kalles et selv.

Stern (2004/2007) hevder at nå-øyeblikk dannes rundt hendinger som bryter gjennom det ordinære eller gjør vold på en forventet friksjonsfri funksjon. Her kan det trekkes forbindelseslinjer til inkongruensteori, der det er en sentral antakelse at humor kan forstås som en form for plutselig transformasjon av mening, som springer ut av møtet mellom uoverensstemmende stimuli. Stern sier at i intersubjektive nå-øyeblikk, der to mennesker i fellesskap skaper en opplevelse, inntreer en form for bevissthet han kaller ”intersubjektiv bevissthet”. Med dette menes en sosialt basert bevissthet som utgjøres av ens egen opplevelse, pluss en opplevelse av hvordan den andre opplever din opplevelse. Egen og andres opplevelse trenger ikke være nøyaktig like, sier Stern, ”men de er like nok, slik at det oppstår en ”bevissthet” om at man deler det samme mentale landskapet når de to opplevelsene vurderes gjensidig” (s.135). I historien over om pasienten og pleieren, og i historien om pasienten og vennen (s.24), kan man tenke seg at det er denne typen overskridende kontakt som gjør seg gjeldende.

Jeg leker, altså er jeg

Forholdet mellom lek og virkelighet er flere ganger kommentert, og synes sentralt i forhold til humor. Man kan tenke seg at lekens ”som-om” kvalitet muliggjør at man kjenner seg fristilt fra ytre rammer og konvensjoner, og at man derfor kan prøve ut, utvide eller utvikle nye perspektiv på verden, andre, og selv. Lek oppleves av de fleste av oss som verdifull ”i seg selv”, fordi lek knytter an til behagelige opplevelsformer som lyst, fryd, glede, spenning, og ”magisk kontroll”. Dette er opplevelsformer som også er kroppslig

situert, og som kan leses i forhold til en fenomenologisk forståelse av kroppen. Skovgaard Væver (2004) sier med referanse til Merleau-Ponty:

”Den fænomenologiske krop er på en og samme tid et koordineret og fortsat koordinerende utgangspunkt for betydningsdannelsen, der oppstår interaktivt og i koeksistens med verden og den annen: Betydningen dannes, og mening skapes i det levende dialogiske kredsløb, der udgøres af selv, anden og verden, og kroppen så at sige muliggjør og slutter dette kredsløb”

I følge Winnicott (1971) er det gjennom lek man erfarer sitt sanne selv, fordi man i lek er kreativ, og det bare er gjennom kreativitet man kan oppdage selvet. Winnicott hevder at vi mesteparten av tiden mentalt sett befinner oss i en sone som ligger mellom den indre, psykiske virkelighet og den ytre, felles virkeligheten. ”Det potensielle rom” kaller Winnicott denne sonen, og hevder det er her kreativ lek, bruk av symboler og alt som ellers utgjør kulturliv, utspiller seg. Det er her fortid, fremtid og nåtid forbindes og opptar tid og rom, sier Winnicott, og sannsynliggjør dermed hvorfor det for de fleste er attraktivt å være i dette mentale landskapet der man både kan kjenne seg atskilt og forbundet med andre, og der flere parallelle ”virkeligheter” kan sameksistere.

Ut fra Winnicott sitt syn på forholdet mellom lek og virkelighet, handler humor om mer enn hvordan ulike instanser i psyken kommuniserer med hverandre, slik Freud (1927/1994) hevder. Humor kan, ut fra Winnicott sitt resonnement, innplasseres i kulturopplevelsenes område, og humoropplevelse forstås som en resiprok kreasjon av ny erfaring mellom mennesker der meningsdanning skjer.

Åpen post IV

For Stern (Stern, 1985; Stern, 2004/2007) er relasjonserfaring av avgjørende betydning for evne til fellesskapsfølelse, fortrolighet og tillit hele utviklingen igjennom. I følge ham er tilknytning, intersubjektivitet og kjærlighet nødvendige forutsetninger for at den nærest mulige forbindelse mellom mennesker skal oppstå. Med det menes en kvalitet i mellommenneskelig kontakt der den subjektive virkelighetsopplevelsen overskrides, - der vi oppholder oss i samme mentale landskap som andre, slik at vi kan lese hverandres intensjoner og ha en følelsesmessig resonans for hverandre. Samskapt humoropplevelse vil slik det er argumentert over, være en av mange mulige måter å være i intersubjektiv kontakt. Når det i møter mellom mennesker noen ganger skjer at man stopper opp og ser hverandre og situasjonen med nye øyne ut fra det som nettopp har utspilt seg, og man møtes i en felles lystbetont undring, fornøyelse eller fryd, kan dette forstås som et intersubjektivt nå-øyeblikk.

Lukket avdeling, - en sammenfatning

Det har i denne oppgaven blitt drøftet hvordan fenomenet humor kan forstås som en form for meningsdanning. ”Mening” er forstått som bevisst og ubevisst viten, innsikt eller forståelse som knytter seg til den erfaring man er bærer av om seg selv, andre og verden. ”Humor” er på sin side forstått som et mangefasettert fenomen, der øyeblikket av opplevelse er sentralt. Dette øyeblikket peker tilbake på det humormaterialet øyeblikksopplevelsen springer ut fra, og frem til den reaksjon opplevelsen fører til. Humoropplevelse er derfor knyttet til øyeblikket mellom meningsbrudd og reetablering av mening.

Dette øyeblikket forstås som en umiddelbar, ikke-refleksiv, ikke-verbalisert erfaring, - en fortettet kroppslig-emosjonell opplevelse som rommer en opplevd historie bærer av mening. Slik mening kan verbaliseres i en fortalt historie, og dermed også gjøres til gjenstand for mer

refleksiv erkjennelse. Den fortalte historien kan deles med en selv og andre. Den fortalte historien kan også formes sammen med andre, og slik representere en form for intersubjektivt møte der det skjer en fortolkning av selv, andre og verden. Slik kan man også si at mening blir både skapt og funnet i samvær med andre når man deler humoropplevelse.

Det har i teksten blitt pekt på hvordan slike øyeblikk av delt mening, enten det skjer sammen med andre eller ”sammen med seg selv”, tjener en tilpassende og problemløsende funksjon. Det er også pekt på hvordan de har en egenverdi i kraft av at man kan kjenne seg samtidig både forbundet og atskilt fra andre, med de kraftfulle, vitale affekter som strømmer gjennom øyeblikksopplevelsen. Det har også blitt pekt på hvordan all form for meningsdanning, - også den som skjer gjennom humor, fundamentalt sett er å forstå som relasjonell. Den flerstemte mening et menneske kan være bærer av, forstås da ut fra den erfaringshistorie en har, og den genererende funksjon betydningsfulle andre har for selvutvikling.

Det har blitt argumentert for at kimen til humoropplevelse ligger i en fornemmet konflikt i humormaterialet, også forstått som inkongruente perspektiver, forståelsesmåter, fortolkningspraksiser eller fremtredelses former. Og disse kan like gjerne knyttes til hverdagslige situasjoner, som til de store spørsmål i livet som berører grunnlaget for vår eksistens og til hvordan vi forholder oss til det å være menneske blant andre mennesker på jorden.

Inkongruens kan nytes for sin egen del, og slik være inkongruent med en mer rasjonell, formallogisk og konkret måte å erfare forhold og fenomener. Inkongruens kan også knyttes til forholdet mellom ulike perspektiv på selv, verden og andre, enten disse finner rom innenfor ett og samme menneske, eller inngår i samspill mellom mennesker.

Evne til humoropplevelse er slik det er argumentert her, beslektet med evne til melankoli. De rommer begge en form for innsikt i vår ufullkommenhet, utilstrekkelighet og det

illusoriske i våre virkelighetsforståelser. Når meningskaping skjer med basis i humor, gir det imidlertid et lystutbytte. Den kroppslige meningsdanning det da er snakk om kan forstås som organismisk refleksivitet, kjennetegnet ved den stressreducerende behagsfølelsen den gir. På kognitivt-emosjonelt nivå kan man si at humoropplevelse og den meningskaping som springer ut av den, gir retning, valør og sammenheng til ens erfaringer og opplevelser, og fenomenologisk sett derfor inngår som en del av ens måte å være i verden på. Og hva kjennetegner slik livsanskuelse som det da er snakk om? Til det kan man si med Freud (1927/1994) at den vesentlige oppgaven til humor er å si: ”se her, dette er den verden som ser så farlig ut. Den er en lek, så bare fleip med den” (s. 213).

Sluttord

*I betraktning av de til
en viss grad og under
de foreliggende omstendigheter,
hører jeg doktoren tydelig si.
Jeg sa at jeg gjerne ville
skyte en villand.*

*Og det er neppe, sa doktoren,
i den forstand avvikende
at vi ikke gjennom en
differensiert periode.
Jeg svarte at jeg gjerne
ville skyte en and.*

*Innenfor rammen av hva
vi, sa doktoren, med tilgjengelige
medikamenter i dag faktisk
behersker. Jeg sa, denne gang
unnvikende, at jeg ønsket
å skyte en and.*

*Men ikke uten pasientens egen
medvirkende vilje, sa doktoren,
til å reise en om vi skal
si etisk fundamentalitet.
Jeg sa at jeg om mulig
ville skyte en villand.*

*Grenseskapende innenfor normer
som intet menneske kan bryte
uten å røre ved elementære
relasjoner, sa doktoren. Relasjoner,
sa jeg og brøt som rimelig
kan være sammen i gråt.*

(Ernst Orvil)

Referanser

- Bateman, A., & Fonagy, P. (2006). *Mentalization-based treatment for borderline personality disorder*. Oxford: Oxford University Press.
- Bergmann, M. S. (1999). The Psychoanalysis of Humor and Humor in Psychoanalysis. In J. W. Barron (Ed.), *Humor and Psyche : psychoanalytic perspectives* (pp. 11 - 30). Hillsdale, New Jersey: The Analytic Press, Inc.
- Binder, P.-E. (2002). *Individet og den meningsbærende andre : en teoretisk undersøkelse av de mellommenneskelige forutsetningene for psykisk liv og utvikling med utgangspunkt i Donald W. Winnicotts teori* Oslo: Unipub.
- Binder, P.-E. (2006). Den relasjonelle vending i psykoanalyse og psykoterapi. *Tidsskrift for norsk psykologforening*, 43(9), 897-898.
- Bowlby, J. (1988). *A Secure Base*. London: Routledge.
- Bruner, J. S. (1990). *Acts of meaning*. New York: Basic Book.
- Critchley, S. (2002). *On Humor*. London, New York: Routledge.
- Cundall, M. K. J. (2007). Humor and the Limits of Incongruity. *Creativity Research Journal*, 19(2), 203-211.
- Festinger, L. (1957). *A theory of cognitive dissonance* Evanston: Row, Peterson and Company.
- Fonagy, P., Gergely, G., Jurist, E. L., & Target, M. (2002). *Affect regulation, mentalization and the development of the self*. New York: Other Press.
- Fonagy, P., & Target, M. (1997). Attachment and reflective function. Their role in self-organization. *Development and psychopathology*, 9, 690-700.
- Freud, S. (1927/1994). Humoren. In *Vitsen og dens forhold til det ubevisste* (Vol. 4). Oslo: Pax Forlag AS.

- Giovacchini, P. L. (1999). Humor, the Transitional Space and the Therapeutic Process. In J. W. Barron (Ed.), *Humor and psyche: psychoanalytic perspectives*. Hillsdale, New Jersey: The Analytic Press, Inc.
- Hart, S. (2006). *Hjerne, samhörighed, personlighed: introduktion til neuroaffektiv udvikling*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Hundeide, K. (2003). *Barns livsverden: sosiokulturelle rammer for barns utvikling*. Oslo: J.W.Cappelens Forlag AS.
- LaFollette, H., & Shanks, N. (1993). Belief and the Basis of Humor. *American Philosophical Quarterly*, 30(4), 329 - 339.
- Løvlie-Schibbye, A. L. (2004). *En dialektisk relasjonsforståelse* Oslo: Universitetsforlaget AS.
- Marshall, R. J. (2004). Getting Even on the Jest Propelled Couch: Humor and Play in Psychoanalysis. *Modern Psychoanalysis*, 29(1), 63-76.
- Martin, M. W. (1987). Humor and Aesthetic Enjoyment of Incongruities. In J. Morreall (Ed.), *The Philosophy of Laughter and Humor* (pp. 172-187). Albany: State University of New York Press.
- Martin, R. A. (1998). Approaches to the sense of humor: A historical review. In W. Ruch (Ed.), *The sense of humor: explorations of a personality characteristic* (pp. 15-63). Berlin; New York: Mouton de Gruyter.
- Martin, R. A. (2007). *The Psychology of Humor: An Integrative Approach*. London: Elsevier Academic Press.
- Merlau-Ponty, M. (1945/1994). *Phenomenologie de la perception / Kroppens fenomenologi*. Lyon / Oslo: Editions Gallimard / Pax Forlag AS.

- Morreall, J. (1987). Traditional Theories of Laughter and Humor. In J. Morreall (Ed.), *The Philosophy of Laughter and Humor* (pp. 9-126). Albany: State University of New York Press.
- Morreall, J. (2009). *Comic Relief: A Comprehensive Philosophy of Humor* (Vol. 9). Chichester, West Sussex: Wiley-Blackwell.
- Opedal, H. (2009, 14.02.09). Hulemannen. *Dagbladet*,
- Orvil, E. (1982). *Innvitt til vellyst*. Oslo: Den norske Bokklubben A/S.
- Ramnefjell, G., Kristensen, E., & Grønneberg, A. (2009). Vi skal ikke være triste. *Dagbladet*,
- Sartre, J.-P. (1964). *To skuespill: for lukkede dører; skitne hender*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Schopenhauer, A. (2006). *Verden som vilje og forestilling*. Kjøbenhavn: Gyldendal.
- Schore, A. (2001). Effects of a Secure Attachment Relationship on Right Brain Development, Affect regulation, and Infant Mental Health. *Infant Mental Health Journal*, 22(1-2), 7-66.
- Skovgaard Væver, M. (2004). Kroppslig mening og betydningsdannelse. In S. Kjøppe, B. Bork Mathiesen, J. Brøsted Sørensen, B. Jacobsen, M. Skovgaard Væver, S. Harder, S. Lunn & H. Thiesen (Eds.), *Kroppen i psyken*. Kjøbenhavn: Hans Reitzels Forlag.
- Stern, D. N. (1985). *The interpersonal world of the infant*. New York: Basic Books.
- Stern, D. N. (2004/2007). *The Present Moment in Psychotherapy and Everyday Life/HER OG NÅ Øyeblikkets betydning i psykoterapi og hverdagsliv*. Oslo: Abstrakt forlag AS.
- Stolorow, R. D., Atwood, G. E., & Orange, D. M. (2002). *Worlds of experience: Interweaving philosophical and clinical dimensions in psychoanalysis*. New York: Basic Books.
- Svebak, S. (1974). A theory of sense of humor. *Scandinavian Journal of Psychology*, 15, 99-107.

- Svebak, S. (2003). Sans for humor: På godt og vondt. *Psykologisk Tidsskrift - NTNU*, 6(1), 4-7.
- Søbstad, F. (1995). *Humor i pedagogisk arbeid*. [Oslo]: TANO.
- Teigen, K. H. (2004). *En psykologihistorie*. Bergen: Fagboklaget.
- Toverud, R., Thorsen, K., Gulbrandsen, L. M., Andenæs, A., Hjort, H., Jensen, T. K., et al. (2002). Kulturpsykologi - utgangspunkt, mål og framkomstmidler. In K. Thorsen, Toverud, R. (Ed.), *Kulturpsykologi. Bevegelser i livsløp*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Ulvik, O. S. (2002). Generasjonspraksiser. Diskurser om det kulturelt adekvate barnet. In K. Thorsen, Toverud, R. (Ed.), *Kulturpsykologi. Bevegelser i livsløp*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Vejleskov, H. (2000). *Latter, morskap og humor - med ustadig henblik på barnpsykologien*. Viborg: Akademisk Forlag A/S.
- Vøllestad, J. (2006). Det mangfoldige selvet: teorier om selvtilstander i kognitiv og psykodynamisk psykoterapi. *Tidsskrift for norsk psykologforening*, 43(9), 940-948.
- Winnicott, D. W. (1971). *Playing and reality*. New York: Basic Books.
- Wyer, R. S. J., & Collins II, J. E. (1992). A Theory of Humor Elicitation. *Psychological Review*, 99(4), 663-688.